

Apskritojo stalo diskusija, skirta Lietuvos gyventojų visuotinės apklausos (plebiscito) 25-mečiui paminėti

Lietuvos Respublikos Seimo Konstitucijos salė, 2016 m. vasario 9 d.

BIRUTĖ VALIONYTĖ.¹ Laba diena. Ačiū, kad ir per Užgavėnes susirinkote paminėti Visuotinės Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. vasario 9 d. organizuotos apklausos 25 metų jubiliejus.

Šiandien net sunku patikėti, kad tiek laiko prabėgo nuo to meto. Noriu pasidžiaugti tos dienos, t. y. šios dienos prieš 25 metus rezultatais. Tada Lietuvoje balsavimo teisę turėjo 2 mln. 652 tūkst. 738 rinkėjai, balsavo tą dieną 2 mln. 241 tūkst. 992 rinkėjai – iš viso 84,7 % balsavimo teisę turėjusiųjų. „Taip“ pasakė 2 mln. 28 tūkst. 339, arba 90,47 % rinkėjų. Ir „ne“ pasakė 147 tūkst. 40 rinkėjų, tai sudarė 6,56 %. Negaliojančių biuletenių buvo 7 %. Šiandien, žiūrint į referendumo rezultatus, akivaizdu, kad tai buvo mūsų tautos visiškas susitelkimas, kad tai buvo visiškas suvokimas sudėtingos situacijos ir visiškai buvo neišsigąsta nei Sausio 13-osios, nei tolimesnio bauginimo ir grasinimų iš Kremliaus.

Leiskite man labai trumpai priminti kai kuriuos faktus, vykusius tuo metu, kad mes galėtume įsijausti į to meto politinę situaciją, kas vyko Lietuvoje. Sausio 14 dieną buvo organizuota sociologinė apklausa, kurioje apklausiamiesiems turėjo būti užduotas klausimas, ar pritaria Lietuvos Nepriklausomybės Aktui. Rezultatai sausio 14-ą buvo tokie: pritaria 98 % lietuvių, 75 % – rusų, 66 % – lenkų, 74 % – kitų tautybių. Dėl Lietuvos Nepriklausomybės Akto apklausa buvo organizuota, ar pritariama. Tokia apklausa buvo 1990 metų liepos mėnesį, ir skaičiai buvo tokie, kad lietuvių pritaria 94 %, 47 % – rusų, 54 % – lenkų tautybės. Taigi skaičiai ženkliai padidėjo, ir tautos susitelkimas po Sausio 13-osios įvykių buvo ryškiai ryškesnis ir konkretesnis.

Įdomu, kad sausio 14 dieną taip pat buvo didžiųjų pasaulio politikų vertinimas, kaip lietuviai vertina. Vienas iš tų klausimų buvo: M. Gorbačiovo siūlomą prezidentinį valdymą įvesti Lietuvoje. Kaip tai vertina respondentai? Už prezidentinio valdymo įvedimą Lietuvoje pasisakė 3 % apklaustųjų Lietuvos gyventojų, 16 % – rusų, 23 % – lenkų. Kodėl aš skaitau šiuos skaičius? Aš toliau pasakysiu, kas vyko Šalčininkų rajone. Kad mes prisimintume tą įtampą beprotišką, kas buvo bandoma, kaip manipuluojama mūsų žmonėmis tam, kad viskas būtų sugriauta ir kad niekas neįvyktų.

Taigi iškart po Sausio 13-osios Aukščiausioji Taryba priėmė ir patvirtino Rytų Lietuvos valstybinės komisijos problemoms spręsti išvadas, taip pat Lietuvoje po Sausio 13-osios lankėsi įvairių Vakarų laisvojo pasaulio valstybių atstovų, tokių kaip Danijos, Švedijos, Islandijos, Prancūzijos, Lenkijos, Vokietijos, Danijos, Jungtinių Amerikos Valstijų ir kitų.

Sausio 15 dieną Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba įkūrė Nepriklausomybės gynimo fondą. Sausio 16 dieną laidojome Sausio 13-osios aukas. Ir sausio 16 dieną Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priima nutarimą dėl gyventojų apklausos.

Sausio 17 dieną Aukščiausioji Taryba patvirtina Savanoriškos krašto apsaugos tarnybos įstatymą. Sausio 18 dieną Aukščiausioji Taryba priima nutarimą dėl Nepriklausomos Lietuvos

---

¹ Birutė Valionytė, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų klubo prezidentė, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarė.

Respublikos Nepriklausomybės gynimo fondo ir dėl okupacinės kariuomenės padarytų nuostolių Lietuvos ūkiui ir gyventojams nuostolių. Sausio 21 dieną Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas patvirtina Lietuvos Nepriklausomybės gynimo fondo nuostatus. Prisiminkime, kaip žmonės į šį fondą tiesiog gera valia aukojo daug savo santaupų. Sausio 23 dieną Aukščiausioji Taryba priima nutarimą dėl lėšų skyrimo Lietuvos gyventojų apklausai vykdyti ir paskiria 565 tūkst. rublių apklausos išlaidoms padengti.

Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas priėmė nutarimą dėl pasirengimo žemės reformai ir dėl Europos valstybių parlamentarų susitikimo Vilniuje vasario 7–16 dienomis. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Informacinis skyrius pranešė, tą pačią – 23 dieną, kad TSRS išplatintame pranešimas, kad Lietuvos Respublika nutarė prisijungti Kaliningrado sritį, yra tik TSR skleidžiami gandai, o tai dar labiau didino įtampą. Šią detalę įtraukiau tam, kaip aš sakau, kad visiškai, atrodo, nesąmoningi dalykai buvo leidžiami į eterį tam, kad būtų suklaidinti žmonės. Paskelbus Aukščiausiosios Tarybos nutarimą dėl Lietuvos Respublikos gyventojų apklausos organizavimo tvarkos, tą pačią dieną įkurta Lietuvos Respublikos Piliečių chartija.

Sausio 24 dieną Aukščiausiosios Tarybos deputatų frakcijos priėmė kreipimąsi į Lietuvos žmones dėl dalyvavimo apklausoje. Ministras Pirmininkas TSRS prezidentui M. Gorbačioviui ir TSR ministrui pirmininkui V. Pavlovui išsiuntė laišką, kuriame reikalaujama nedelsiant nutraukti agresiją Lietuvos Respublikoje, kuo skubiau grąžinti tuos ginkluotojų pajėgų užgrobtus objektus ir pastatus ir išvesti prieš Sausio 13-ąją papildomai įvestus karinius dalinius.

Sausio 25 dieną Lietuvoje paskelbtas gedulas pagerbti sausio 20 dieną žuvusius Latvijos gynėjus už Latvijos nepriklausomybę. Lietuvos profesinės sąjungos tą pačią dieną kreipėsi į Pasaulio darbo žmones ir profsąjungas, ragindamos įtvirtinti nepriklausomybę, kad sovietų būtų nutrauktas smurtas Lietuvoje. Taip pat sausio 25 dieną Lietuvos kardinolai ir vyskupai paskelbė pareiškimą dėl pilietinės apklausos, kuria sakoma, kad Bažnyčia ir tikintieji sąžiningai pareišk savo paramą Lietuvos demokratinei Lietuvai.

Sausio 30 dieną, gyventojų apklausos dieną, Prezidiumas priėmė nutarimą dėl visuotinio valstybinės vėliavos iškėlimo prie rinkiminių apylinkių nuo 7 val. ryto iki 20 val. vakaro. Tą pačią dieną Antano Sniečkaus LKP organizacija surengė atvirą partinį susirinkimą ir priėmė kreipimąsi į Lietuvos žmones, kad nedalyvautų apklausoje. Šalčininkų rajono tarybos pirmininkas Česlovas Visockis dar kartą (ne pirmą, ne vieną kartą, bet dar kartą) išplatino pareiškimą, kuriame agituojama nedalyvauti apklausoje, nes žmonės nesupranta, kas čia vyksta, tai reiškia, kad nereikia eiti balsuoti. Paskui buvo dar vienas jo pareiškimas, kaip prisimename, kovo 17 dieną, – TSR rengiamas referendumas dėl patobulintos TSR ir agituojama, kad ten reikia dalyvauti, ne čia.

Vasario 2–4 dienomis Aukščiausioji Taryba paskelbė pareiškimą dėl apklausos dalyvavimo būtinybės, išaiškino formuluotes, frazes, ką tai reiškia, kaip Aukščiausioji Taryba tai supranta labai aiškiai ir populiariai. Leiskite man paskaityti dalį: „Aukščiausioji Taryba paaiškino, kad pritarimas anksčiau minėtai formulotei suprantamas taip: pilietis, pritariantis šiam teiginiui, sutinka su tuo, kad Lietuva turi būti nepriklausoma valstybė, o jos forma – demokratinė respublika.

Konstitucijos nustatytais būdais joje išrenkama daugumos valdžia ir ta pati valdžia apribojama konstitucinėmis asmens ir mažumų teisių garantijomis. Taip Konstitucija gina demokratiją. Šios demokratijos pagrindas yra tas, kad visi žmonės gimsta turėdami svarbiausias teises, kurių niekas negali ginčyti: teisę gyventi, būti laisvam ir siekti laimės. Valstybė šių teisių nesukuria, priešingai, žmonės sukuria valstybes šioms teisėms apsaugoti.“ Aiškiau ir nepasakysi.

Taip pat priėmė kreipimąsi į žmones, juo tiesiog sakoma, kad nereikia klausyti visokių antiagitacijų ir grasinimų todėl, kad šita mūsų pasiūlyta Aukščiausiosios Tarybos apklausa, arba plebiscitas, yra labai svarbus mums.

Dar įdomi tokia medžiaga iš Kremliaus. TSKP CK politinio biuro narys tą pačią vasario 4 dieną, prieš pat referendumą, Maskvos miesto partijos šefas Prokofjevas spaudos konferencijoje pareiškė, kad Lietuvos TSR apklausoje 80 % lietuvių pasisakys už nepriklausomybę, nes tiek lietuvių gyveno Lietuvoje tuo metu, ir į tai reikia atsižvelgti, todėl reikia Lietuvai leisti išeiti, bet su 1937 metų sienomis. Ką tai reiškia, patys suprantame.

Vasario 5 diena. TSRS prezidentas M. Gorbačiovas išleido įsaką, kad Lietuvoje įvyksianti apklausa yra antiįstatymiška ir kliūtis 1991 m. kovo 17 d. organizuojamam TSRS referendumui. Išvada jo įsako yra ta, kad tai yra separatistinis bandymas, siekiantis nutraukti TSRS nutarimus Lietuvoje.

Vasario 6 diena, prieš pat referendumą. Kauno maršrutiniame autobuse Kaunas–Jonava TSRS kariškiai iš kovinio ginklo iššovė pačiame autobuse. Sužeistųjų nebuvo, niekas nenukentėjo, laimei.

Vasario 7 diena. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas ir Ministras Pirmininkas paskelbė bendrą pareiškimą, kuriame agituojama už apklausą ir būtinybę dalyvauti. Šiandien atrodo labai pikantiška detalė, bet ją paėmiau vien tam, kad mes labai gerai suvoktume, kas vyko tuo metu ir kokia buvo politinė įtampa.

Valstybės kontrolė patikrino Šalčininkų rajono prekybos bazę, nes žmonės pradėjo skųstis, kad nuo Naujųjų metų Šalčininkuose nėra daugelio prekių ir net negalima įsigyti už talonus (buvo talonų sistema). Vadinas, net už talonus negali gauti. Miltai, druska ir duona buvo pagrindiniai produktai parduotuvės lentynose. Šalčininkų rajono tarybos pirmininkas Č. Vysockis ir valdytojo pavaduotojas Pravlocka spaudoje ir susirinkimuose nuolat tvirtino, kad Lietuvos Respublikos valdžia skriaudžia Šalčininkus ir neduoda maisto prekių. Valstybės kontrolei patikrinus Šalčininkų prekybos bazę pasirodė, kad tai sąmoningas boikotas, nes sandėliai prigrūsti įvairių prekių, kurių tiekimas sąmoningai sustabdytas į parduotuves.

Vasario 9 diena. Rezultatą jau sakiau.

Vasario 11 diena. Islandijos Altingas pripažino Lietuvos Respubliką ir įpareigojo savo Vyriausybę kuo greičiau užmegzti diplomatinis santykius. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė Konstitucinį įstatymą „Dėl Lietuvos valstybės“, kuriame sakoma, kad: „Teiginys „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ yra Lietuvos Respublikos konstitucinė norma ir pamatinis valstybės principas ir jis gali būti pakeistas tik Lietuvos tautos visuotinės apklausos būdu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip trys ketvirtadaliai Lietuvos piliečių, turinčių balsavimo aktyviąją rinkimų teisę“. Ir tą pačią dieną Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė deklaraciją dėl Lietuvos Respublikos lygiateisio dalyvavimo pasaulio valstybių bendrijoje.

Tai štai tokia tuo metu buvo įtampa ir sudėtinga situacija. Aš sąmoningai tą padariau, kad mes įsijaustume ir prisimintume tą didžiulę atsakomybę, įtampą ir Aukščiausiosios Tarybos sprendimus tam, kad mes geriau suprastume, kad šios dienos 25 metų minėjimas yra labai svarbus dalykas, nors Kovo 11-osios Aktas yra beprecedentis, juridškai aiškus, labai konkretus ir jokių čia mums plebiscitų įrodyti tautai, patvirtinti iš tikrųjų nereikėjo. Bet aš manau, kad šitas balsavimas – vasario 9 dienos rezultatas Islandijos Altingui buvo dar vienas juridinis pretekstas staiga priimti tą sprendimą. Ačiū jums už dėmesį.

O dabar norėčiau paprašyti Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininko pavaduotoją V. Gedvilą tarti mums sveikinimo žodį. Prašom.

VYDAS GEDVILAS.² Dėkoju, mieloji Birute. Laba diena, mielieji bičiuliai, gerbiamasis Aukščiausiosios Tarybos Pirmininke V. Landsbergi, gerbiamieji Nepriklausomybės Akto signatarai, gerbiamasis Konstitucinio Teismo Pirmininke D. Žalimai, garbūs svečiai ir dalyviai. Visų pirma dar kartą noriu padėkoti Birutei už pakvietimą ir galimybę dalyvauti. Aišku, tik šiandien iš ryto sužinojau, kad vyks toks ypatingas renginys, bet, manau, čia ne jūsų kaltė, galbūt labiau mūsų kaltė. Man didelė garbė pasveikinti jus visus susirinkusius į šiandienos apskritojo stalo diskusiją, skirtą Lietuvos gyventojų visuotinės paklausos (plebiscito) 25-mečiui paminėti.

Mūsų atkurtos nepriklausomybės istorijoje nestinga ryškių ir atmintinų dienų. Vasario 9 diena visuomenės sąmonėje ir atmintyje vis dėlto nėra pati ryškiausia, o kartais galbūt ir iš viso pamiřtama. Todėl labai džiaugiuosi, kad jūs žmonės, kurie tiesiogiai dalyvavote tiesiogiai organizuojant ir rengiant šią tokią svarbią visuotinę apklausą, neleidžiate jai grimzti užmarštin ir tokia forma, kurią pasirinkote šiandien ir kitomis. Apie politinius, teisinius ir kitus apklausos kontekstus, man kalbėti, matyt, neverta. Šios temos bus vienos iš pagrindinių jūsų šiandieninėje diskusijoje. Birutė Valionytė labai išsamiai savo įžanginiame žodyje pateikė visą informaciją ir visą tuo metu vykusią įvykių seką. Aš manau, kad tai buvo patys svarbiausi balsavimai, jie buvo ypatingi ir balsavo visa Lietuva. Galbūt vienas kitas žmogus, kuris nesuvokė arba nesuprato, bet šiaip visa Lietuva buvo už.

Akivaizdu, kad geopolitinis, politinis, visuomeninis ir pagaliau emocinis kontekstas tada, prieš 25 metus, buvo visai kitoks. Ir vis dėlto negali susilaikyti nepalyginęs šios aktyvumą iliustruojančios statistikos su skaičiais, kuriuose matome nūdieną, kad ir kokie rinkimai būtų: Prezidento, parlamento, savivaldybių ar kiti. Gal ir nieko labai nuostabaus, kad skirtumas toks didžiulis, tačiau niekas juk nedraudžia pasvajoti ir pagalvoti: o kas, jeigu tauta, spręsdama savo ir šalies ateitį, lygiai taip pat aktyviai savo nuomonę reikštų ir šiandien.

Gerbiamieji, leiskite jus dar kartą pasveikinti susirinkus šiandien į Seimo Konstitucijos salę ir kiekvienam asmeniškai padėkoti už indėlį rengiant visuotinę apklausą, kurios sukaktį šiandien minime, ir, žinoma, už indėlį į mūsų valstybės nepriklausomybę ir raidą. Linkiu jums kuo geriausios kloties, profesinės ir asmeninės sėkmės, gero bendravimo ir bendradarbiavimo. Ačiū. (*Plojimai*)

B. VALIONYTĖ. Ačiū Pirmininko pavaduotojui V. Gedvilui.

O dabar noriu paprašyti tarti įžanginį žodį Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką Vytautą Landsbergį. Prašom.

Įžanginis žodis

VYTAUTAS LANDSBERGIS.³ Laba diena, aukštieji pareigūnai, bendražygiai, kolegos, bičiuliai. Minime svarbią dieną, kuri nėra labai ryškinama valstybės kalendoriuose, nors turėtų tokia būti. Leiskite man truputį plačiau žvilgtelėti į tai, ką Lietuva darė tuo lemtingoju ne tik mums laikotarpiu.

Kovose už laisvę ir demokratiją Rytų Europoje ir Vidurio Rytų Europoje, tai yra griūvančio kalėjimo posovietinėje ir dar sovietinėje erdvėje Lietuvai tekdavo svarbus vaidmuo. Ne vieną kartą, o galbūt net sistemiškai. Dažnai iniciatyvinis vaidmuo, pionieriškas arba, kaip man atėjo į galvą palyginimas, – išminuotojo funkcija. Einame pirmi ir jeigu nesudreba ranka ir protas, jei

² Vydas Gedvilas, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininko pirmasis pavaduotojas (Darbo partijos frakcija).

³ Vytautas Landsbergis, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininkas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras.

nepaslystame ant apgaulingo saldainio – imk truputį, visko vis tiek negausi, dėjuokis, kad tau šiek tiek duodam, tai jei nepaslystame, tai nežūstame. Einame tolyn ir patikrinam kelią kitiems, kurie eina kartu ar šiek tiek paskui mus. Tokia buvo ir Kovo 11-oji, ir Sausio 13-oji. Dar prieš sausį sukviētėm Lietuvos iniciatyva trijų parlamentų sesiją Vilniuje 1990 m. gruodžio 1 d. Ir Lietuvos vasario 9-osios plebiscitą taip pat sekė atitinkami mūsų žieminių brolių žingsniai. Mes padarėme pirmi, tuoj supratę reikalą žengė tuo pačiu keliu latviai su estais.

Svarbi visiems buvo Lietuvos Sąjūdžio taikaus išsivadavimo programa ir taktika. Į laisvę per demokratiją, per tikrą parlamentarizmą. Legalistinis kelias, bet ir revoliucinis. Galėtume prisiminti esminį skirtumą, kas yra tas tikrasis parlamentarizmas, ko mes siekėm ir pasiekėm, kad turėtume tikrą atstovavimą per konkurencinius rinkimus, per tikrus rinkimus ir abipusį atstovų ir atstovaujamyjū pasitikėjimą. Jis buvo unikalus, niekada prieš tai ir beveik niekada po to. Laisvasis pasaulis anuomet dar labiau vertino demokratiją, ne vien pragmatiją. Nepriklausomybės atkūrimo principas ir ypač metodas – nesmurtinė, moralinė kova. Galėjom pasiremti tuometinės ir sovietinės pertvarkos šūkais ir netikėtai apvalytu politiniu žodynu – liaudies valdžia. Mes buvome už liaudies valdžią. Mes net kalbėjome apie tarybų valdžią, kad galų gale turi grįžti tarybų valdžia, kad tarybos, kurias iš tikrųjų išrenka žmonės, ir būtų ta valdžia. Tie apmeluoti žodžiai staiga galėjo įgauti kitą, teisingą reikšmę. Ir liaudies valdžia – tai tikrai ne uzurpatorių diktatūra, nors jie ir buvo pamėgę vadintis liaudimi. Komunistų planai, kaip liaudies demokratija.

Konkrečiai, kaip ir koku keliu reikėjo taip padaryti? Laimėti tikrus rinkimus ir kurti valstybę turint įgaliojimą, mandatą, tautos valią. Politinę kovą už demokratiją, kuri buvo pagrindas, iškart lydėjo ir diplomatinė kova, tarptautiniai veiksmai net nuo pat 1988 metų didžiojo mitingo Vingio parke, kai Sąjūdžio vardu buvo parašytas (aš parašiau, mane įgaliojo tas mitingas) ir M. Gorbačioviui nusiūstas pasiūlymas ir reikalavimai, ką turi daryti. Lietuva kreipėsi į Sovietų Sąjungą. Ir, žinoma, toliau ėjome tuo keliu. Apie tai yra ir dokumentai paskelbti, ir studijos apie Sąjūdžio vykdomą užsienio politiką dar iki Kovo 11-osios.

Mūsų principinė nuostata buvo neprašyti leidimo laisvei, o tiesiog normalizuoti santykius su aplinka, pirmiausia su buvusia okupacine jėga, o dabar lyg reformine Sovietų Sąjunga. Jeigu reformine, tai jau kitokia. Su ja reikia normalizuoti santykius. Ne kariauti, ne kokias revoliucijas daryti, o susitarti naujomis aplinkybėmis. Pasirodė, kad ji nėra tokia nauja, bet vis tiek mūsų nuostatos buvo labai aiškios. Taigi Sąjūdžio ir jo siekių legitimizacija atsirado dienotvarkėje iš karto, bet nelegitimizuojant neteisėtos okupacinės padėties, nepriimant to buvusio ar dar tebemanančio, kad jis yra, neteisėto šeimininko taisyklių.

Mums norėjo primesti savo taisykles, kaip mes visa tai, jeigu ir galime daryti, tai pagal šeimininko taisykles. O tai būtų reiškę, kad mes patys savo noru susipančiojame. Tarp tų taisyklių – klaidinančių, painiojančių ir norimų primesti buvo, sakysim, tokios koncepcijos – klaidinanti ir klastinga atsiskyrimo koncepcija, neva mes norime atsiskirti. Tai yra separacija, tai yra separatizmas. Nuo valstybės atskyla, atsiplėšia kažkoks jos gabalas ir ardo tą valstybę. Mes buvome kaltinami, kad mes ardome didelę, puikią valstybę. Iki šiol mums kai kas norėtų tą primesti. Arba išėjimo iš Sovietų Sąjungos koncepcija. Jokio išėjimo! Labai gerai pasakė kai kurie visai paprasti žmonės iš kaimo: ne mums reikia išeiti, jie turi išeiti. Tai buvo kaip iš Šventosios dvasios atėjęs supratimas ir tą naudojom.

Kita vertus, tas atsiskyrimas buvo įrašytas Sovietų Sąjungos konstitucijoje kaip respublikų teisė, bet mes niekada juo nesirėmėme kaip pagrindiniu argumentu, išskyrus tuos atvejus, kai oponentas mus spausdavo, kad mes pažeidžiame jų, sakysim, konstituciją, tai štai jūsų Konstitucija. Jeigu jums tai rūpi, tai Konstitucija sako, kad mes turime teisę taip elgtis, nors tai, ką mes darome, yra nebūtinai pagal tą sovietų konstituciją, nes mes tada ją turėtume ir pripažinti. Tokia dvilypė padėtis, bet mes toje čiuożykloje nesuklupdavome.

Kita koncepcija yra metropolijos arba aneksatoriaus – valstybės, kuri mus aneksavo, nustatyti referendumai kaip tam tikri veiksmai, kuriems įvykus galbūt mes jau galime pasiekti savo tikslą. Jie pavėluotai jau po Kovo 11-osios balandžio mėnesį priėmė respublikų atsiskyrimo įstatymą ir paskui bandė ir pasaulyje aiškinti, kad štai yra įstatymas, o jie nesilaiko. Mūsų buvo labai paprastas dalykas – atgal įstatymai neveikia. Kai mes darėme sprendimą, to įstatymo nebuvo ir viskas pas mus yra švaru, jokių net tokių priekabių negali būti. Bet tam tikras referendumas arba kas nors panašaus, ką mes vėliau ir padarėme, yra pagrįstas, jeigu tai yra suverenus santvarkos pasirinkimas, ką mes padarėme savo konstituciniais aktais ir plebiscito būdu. Radome tokį kampą, mes pasitvirtinome demokratinę Respubliką. Taip pat derybos. „Derybos“ – žodis, kurio labai vengė M. Gorbačiovo komanda, bet paskui negalėjo išvengti. Tai buvo kontaktai, tai buvo dialogas, tai dar kas nors, o mes iš karto vadinome derybomis – ir pasaulyje ėjo žinia, kad prasidėjo derybos. 1990 metų spalio mėnesį prasidėjo derybos. Kiek Maskva besistengė savo žodžius kišti, jau buvo derybos. Bet derybos dėl ko? Dėl santykių reguliavimo, tai galėjo ir vieni, ir kiti sau pritaikyti. Ir mes kartais ėjome tokiu kompromisų keliu žinodami, kad bus santykių reguliavimas, tai yra dviejų valstybių. Ir kad tikros derybos bus tada, kai bus pasirašytas įžanginis protokolas tarp dviejų valstybių. Aišku, *sovietai* bandė žaisti kurį laiką suprasdami, kad jie jau yra kampe, neturi kur dėtis, derybos vyksta, tarp ko vyksta derybos.

Čia buvo dar vienas pavojingas dalykas su norimais mums primesti nepriklausomybės moratoriumo spąstais. Moratoriumas, kuris buvo pagal M. Gorbačiovo formulę. Ją iš Maskvos atvežė Lietuvos Ministrė Pirmininkė ir labai bandė įsiūlyti, kad tai yra suderinta. Tai buvo moratoriumas derybų laikotarpiu, kitaip sakant, amžinas moratoriumas. Po tuo labai realiai paslėptas amžinas moratoriumas, nes niekada kita pusė nepasakytų, kad jau derybos baigtos, jau dabar galima ką nors daryti. Ne, jis dar nebaigtas, vadinasi, moratoriumas galioja toliau. Mes tą, aišku, turėjome atmesti, nors tai buvo labai su spaudimu padaryta. Paskelbta neva, kad Lietuva skelbia moratoriumą, nors tai buvo Vyriausybės ir Vyriausybės vadovės pasirašytas projektas.

Ir dar vienas dalykas – politinė kova. Dėl ko? Politinė kova dėl Sovietų Sąjungos norimo primesti jos pačios valdomo referendumo. Krymo referendumas, ten žinote, tokių referendumų gali prisidaryti, kiek nori, jeigu tu valdai padėtį, jeigu tu esi okupantas su kariuomene. Toks valdomas referendumas buvo nerealus, nepriimtinas dalykas. Referendumas pagal ambasatoriaus malonę, pagal aneksatoriaus malonę mums buvo net nesvarstytinas dalykas, bet Michailas Gorbačiovas tai naudojo politiniam spaudimui tarptautinėje erdvėje. Štai mes siūlome, mes galų gale sutinkame. Tegul vyksta pagal tam tikrą procedūrą ir tegul ten būna tie referendumai, kurie yra būtinais reikalingi tam, kad ta valstybė, arba buvusi Sovietų Sąjungos dalis, būtų pripažinta kaip nepriklausoma. Mes tą atmesdavome kaip neteisišką spekuliaciją. Bet man teko su tuo tiesiai susidurti per vizitą pas Džordžą Bushą Vašingtone, Baltuosiuose rūmuose, 1990 m. gruodžio 10 d., kai Amerikos Prezidentas manęs paklausė be kitų klausimų, koks pas mus yra gyventojų santykis pagal procentus ir tautybes. Aš pasakiau, kad 80 % yra lietuviai, o paskui rusai, lenkai ir taip toliau. Tada jisai pasakė, kodėl jūs negalėtumėte labai ramiai surengti referendumo, dauguma žmonių bus už šį sprendimą. Kai aš jiems aiškinau mūsų logiką, kad mūsų sprendimas padarytas, jis yra teisėtas, žmonės balsavo rinkimuose, žinodami, už ką jie balsuoja, jie balsuoja už Sąjūdžio programą, kurioje parašyta – Nepriklausomybę dabar! Jeigu išrenka, tai mes skelbiame nepriklausomybę. Žmonės tam pritaria balsuodami ir mes nemanome, kad sovietai turi pagrindo reikalauti dar referendumo tuo klausimu. Aš pamačiau, kad Amerikos Prezidentui tai yra kažkokie kalbėjimai, išvedžiojimai, kai o kodėl nepadaryti referendumo? Labai paprastas daiktas. Tai buvo toks, nepasakyčiau, kad įsakmus siūlymas, bet draugiškai darantis įtaką. Padarykite, padarykite, tada mums bus lengviau jus remti. Maždaug taip.

Ir tada grįžtant į Lietuvą man reikėjo galvoti, ar vis dėlto visiškai atmesti, nes mums palanki šalis, galinga ir didžiausia galybė, siūlo eiti šiuo keliu, o mes atmesime jos siūlymą eiti šiuo keliu.

Dėl to mes galime gerokai pakenkti sau ir psichologiškai, ir politiškai. Tokia išvada gana aiški, kad teisiškai tas referendumas mums nebūtinai, bet politiškai jis yra pageidautinas, tai pasakyta aiškiai. Politiškai būtų gerai, jį tą pageidavimą iš tokios aukštos instancijos negali neatsižvelgti. Reikėjo tada sukurti kokią nors savo versiją, kaip mes to nedarydami tą darome, kad tai nebūtų pagal Michailo Gorbačiovo reikalavimą. Be to, gruodžio vidurys, gruodžio antroji pusė, sovietų grasinimui, ultimatumui, nutraukimui tiekimų, nutraukimas derybų buvo labai aiškūs artėjančio smurto ženklai. Aš poniai Margaret Thatcher papasakoju Londone, ką sovietai daro ir kuo grasina, nes Masliukovas tą pasakė poniai Kazimierai Prunskienei, ji pasakė man, aš tą panaudoju Londone, sako, kad mes šią žiemą turėsime išpjauti visus savo galvijas, mes daugiau negausime pašaro. Atsimenu kaip šiandien, kai ponija M. Thatcher net krūptelėjo, tai ką, ar jie iš proto išėjo, juk jūs jiems auginate tuos galvijas, jūs jiems gaminate maistą, o jie nori nukirsti šitą maitinimą. Jie ir dabar tą patį daro. Čia mąstysena nesikeičia. (*Balsai salėje*) Gerai, tuojau baigsiu.

Vadinasi, mūsų užduotis buvo, kaip daryti ir kada daryti. Aš daviau pavedimus savo padėjėjams galvoti, ieškoti formulavimų, bet vienas man buvo pačiam turbūt atėjęs į galvą, susieti su Konstitucija. Mes rengėme Konstitucijos projektą, žinoma, tai didelis darbas, jis dar buvo priekyje, bet pradinis etapas buvo visiškai aiškus. 1 straipsnį galima rašyti iš karto, o tada paimame ir priimame 1 straipsnį. Ir bus ne atsiliepimas į M. Gorbačiovo ar kieno nors reikalavimą darykite referendumą. Mes einame savo keliu, bet kartu atsakome ir į tą reikalavimą. Be to, tokie dalykai paprastai gerai pavyksta pribrendus momentui. Ne per anksti, o tada kai obuolys krenta nuo šakos, jį reikia pagauti. Tas momentas buvo gana žiaurus mums. Tai buvo sausio žudynės, bet galima sakyti, kad padėjo pats M. Gorbačiovas su savo agresija, kad nebūtų jokios abejonės, štai Birutė priminė procentus. Kaip žmonės prieš tai žiūrėjo ir kaip žiūrėjo po sausio. Kaip pasikeitė net ne lietuvių – lenkų, rusų nuostata. Pasikeitė iš esmės, kad reikia atsipurtyti tos smurtininkų, agresorių valstybės. Štai mūsų susivokimas su tam tikromis sąlygomis buvo labai jau aiškus, mes tą darome, bet ne pagal sovietų formulę ir ne dėl kitos valstybės reikalavimų, ne todėl, kad sovietai reikalauja, o todėl kad mums patiems reikia, mes pradėdame priimti Konstituciją, mums pribrendo šitas klausimas. Ir dar vienas momentas buvo, kad mes tai darome Lietuvos sprendimu ir dabar. Be to, tai yra prevencija pačių sovietų užmačioms, jau žinomam ir skelbiamam iš anksto *falšyvam*, melagingam referendumui dėl nesamos, bet būsimos Sovietų Sąjungos išsaugojimo, reikia išsaugoti tai, ko nėra, bet per tą formulę matyt planavo mulkinti visus, daryti pasaulinį *durdomą*. Su mumis tas *durdomas* neišėjo, mes padarėme paprasčiau, mes anksčiau tai padarėme ir tuoj po mūsų latviai ir estai taip pat padarė savo referendumus. Ar jie vadina plebiscitais, aš nežinau, bet irgi dar iki to sovietinio kovo 17 d. balsavimo.

Mūsų sprendimas, mūsų plebiscitas buvo politinis judesys, jį pasaulyje vertino kaip labai stiprų judesį, kaip labai tikslų momentą, karikatūrose tai vertino kaip nokautą M. Gorbačioviui. Mes taip gal neįsivaizdavome, bet pasaulis tai matė taip. Būtent išlaukus optimalios situacijos, ne kada nors rudenį ar kada nors tarp visokių sunkumų, blokadų ir t. t., o esant optimaliai situacijai po Sausio žudynių, esant visuotiniam Sovietų Sąjungos susikompromitavimui, Kremliai susitepus krauju ir turint visuotinį Lietuvos žmonių nusiteikimą atsitolinti kiek galima – tada plebiscitas, atsiradęs kaip sąvoka tam tikros savo moduliacijos. Mes iš pradžių vartojome šiek tiek nekaltą formulę apklausa, bet maža kas ir kur daro kokias apklausas, paskui M. Gorbačiovas visą laiką sakė, tai čia tik apklausa, ji nieko nereiškia, o mes po ta apklausa pradėjome dėti ne referendumą, kad nebūtų panašu į sovietų reikalavimą, ir atsirado dar toks pagelbstintis žodis „plebiscitas“ – visuotinis balsavimas už tautos statusą. Jis atsirado baigiamuosiuose dokumentuose, kai kur apklausa (plebiscitas), kai kur tiesiog plebiscitas, nors pradinuose dokumentuose to žodžio nebuvo, bet bedirbant pasidarė tai, ko mums reikia – teisinė konstitucinė moduliacija.

Štai balsavome formaliai už Konstituciją, o iš esmės už nepriklausomybę ir būtent žmonės taip suprato, absoliučiai taip suprato. Aš nežinau, ar už Konstituciją jie balsuotiėjo išieginiais

kostiumais, pasiruošę viskam. Nepaprastai gražių detalių buvo tada, aš priminsiu vieną. Man pasakojo, Vilniuje buvo išankstinis balsavimas tiems, kurie serga, kurie išvažiuoja. Atėjo į išankstinį balsavimą dvi senos moterys Antakalnyje, netoli gyvenančios, jų paklausė: „Tai jūs galėjote rytoj ateiti.“ – „O jeigu mes šią naktį numirsime, tai mūsų balsai prapuls.“ Įsivaizduojate, kokia buvo žmonių sąmonė ir koks tikėjimas reikšme, kad mano balsas svarbus. Kaip nors įkalkime savo jaunimui, savo visuomenei nors dalelę to supratimo ir to tikėjimo, tada būsimė valstybė, tada būsimė demokratija. Štai ir dėl tų sąvokų ir dėl to paties vyksmo, kurį žmonės suprato, kaip labai svarbų ir net šventišką veiksmą tos dienos verta švęsti šią dieną. Gal kada nors subręsimė iki to. Ačiū. (*Plojimai*)

B. VALIONYTĖ. Labai dėkoju Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui V. Landsbergiui. Dabar noriu truputį pakeisti mūsų jums išdalintą programą, nes aš žinau, kad Konstitucinio Teismo pirmininkas profesorius Dainius Žalimas labai skuba į kitą renginį, ir aš labai norėčiau paprašyti jo dabar tarti žodį. Prašom.

1991 m. vasario 9 d. plebiscito tarptautinė teisinė reikšmė ir pasekmės

DAINIUS ŽALIMAS.⁴ Dėkoju, gerbiamoji pirmininke. Gerbiamieji signatarai, gerbiamasis Aukščiausiosios Tarybos Pirmininke, gerbiamieji Seimo nariai, ponios ir ponai, iš tiesų daug kas jau buvo gerbiamojo Pirmininko pasakyta, tai aš neužimdama daug laiko stengsiuosi galbūt kalbėti daugiau tezėmis ir mano tema yra „1991 m. vasario 9 d. plebiscito tarptautinė teisinė reikšmė ir pasekmės“.

Visų pirma nuo to ir pradėsiu, kokia yra to plebiscito tarptautinė teisinė reikšmė. Čia buvo ne kartą sakyta, kad iš principo tas plebiscitas tarptautinės teisės požiūriu buvo teisiškai nebūtinai, pageidautinai tik politiškai. Visų pirma, kodėl teisiškai nebūtinai. Aš tik priminsiu, kad 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos nepriklausomybė buvo atkurta visų pirma valstybės tęstinumo pagrindu ir į šį aktą reikėtų žiūrėti kaip į teisėtos situacijos, teisėtos padėties atkūrimą, nes tai, kas buvo įvykdyta 1940 m., aš nekartosiu smulkmenų, tai iš tiesų buvo agresijos aktas, toliau tęstinis agresijos aktas, okupacija ir aneksija yra viena iš agresijos formų, taigi savaime teisėtos situacijos atkūrimas nereikalauja jokio papildomo patvirtinimo. Čia priminsiu, kad 1990 m. kovo 11 d. Akto ramstis yra valstybės tęstinumas, ir iš tiesų pakako paskelbti tik tai, kad yra atkuriamas suverenių galių vykdymas, kuris 1940 m. buvo neteisėtai pertrauktas, ir 1918 m. vasario 16 d. Aktas, jis niekada nebuvo praradęs teisinės galios, ir toliau yra Lietuvos valstybės teisinis pamatas.

Taigi teisiškai iš tiesų teisėtai situacijai atkurti papildomų plebiscitų, referendumų nereikia, o šiuo požiūriu aš dar galėčiau priminti, kad apskritai tarptautinėje teisėje nėra jokio reikalavimo net skelbiant nepriklausomybę, steigiant naują valstybę rengti referendumų. Gali ir kiti faktoriai liudyti, kad tai yra tikrai tautos valios rezultatas, ir tikrai ne visos valstybės, skelbdamos nepriklausomybę, rengė referendumus. Čia aš priminsiu kad ir Kosovo pavyzdį, iš tiesų jokio referendumo nebuvo, pakako, kad demokratiniiais rinkimais buvo išrinkta atitinkama tautos atstovybė, ir pakako, kad ji paskelbė šalies nepriklausomybę. Ta nepriklausomybė yra šiandien Lietuvos ir nemažo skaičiaus pasaulio valstybių pripažinta ir jokių referendumų nereikalauja.

Taigi visų pirma tai buvo politiškai pageidautina ir gerbiamasis pirmininkas iš tiesų išdėstė tas priežastis, kad tai buvo ir Vakarų tam tikrų valstybių pageidavimas, kad toks

---

⁴ Prof. dr. Dainius Žalimas, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo Pirmininkas.

plebiscitas įvyktų kaip tam tikras politinis stimulus toliau remti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą. Galų gale kita tokia politinė nauda, aš turiu omeny tai, kas jau irgi buvo minėta, tam tikras užbėgimas už akių būsimam vadinamajam pseudoreferendumui Sovietų Sąjungoje, kuriame Lietuvos Respublika, pabrėžiu, nedalyvavo, tai yra 1991 m. kovo 17 d. dėl vadinamosios atnaujintos Sovietų Sąjungos. Beje, šiandien skaitant ne tik politikų, bet ir kai kurių teisininkų, kurie mėgina teisinti, aš turiu omeny Rusijos teisininkus, kurie mėgina teisinti Krymo aneksiją, vadinamuosius kūrinius, iš tiesų galima pamatyti, kad ten yra remiamasi 1991 m. kovo 17 d. referendumu sakant, kad visa tai, kas įvyko 1991 m. ir vėliau, tai yra Sovietų Sąjungos iširimas, yra neteisėta ir Rusija turi teisę prisijungti ne tik Krymą, bet ir kai ką daugiau, manipuluojant tais 1991 m. kovo 17 d. rezultatais, aš turiu omenyje, tuo Sovietų Sąjungos referendumu. Iš tiesų vasario 9 d. plebiscitas, kaip tam tikras visiškai kitokios valios pasakymas, šia prasme taip pat yra labai reikšmingas.

Grįžtant prie Kovo 11-osios dienos Akto, tai šiuo požiūriu, skirtingai nuo naujų valstybių nepriklausomybės paskelbimo, nuo naujų valstybių susikūrimo, tautų apsisprendimo principas turi tam tikrą reikšmę, nes, be abejo, reikia prisiminti, kad Kovo 11-osios Aktas prasideda „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama tautos valią...“ Plebiscitas šia prasme ir yra reikšmingas, kad patvirtina, kad iš tiesų Aukščiausioji Taryba reiškia tą valią ir iš tiesų kaip tam tikras papildomas įrodymas to irgi buvo naudingas. Tarptautinė teisinė reikšmė būtent tuo ir apsiriboja kaip dar vienas parodymas, kad nepriklausomybės atkūrimas, būdamas savaime teisėtu, yra kartu ir tautos valios rezultatas.

Dabar daugiau. Aš čia galėčiau pasakyti ir apie reikšmę, kurią, matyt, ir po manęs kalbėsiantys du profesoriai, buvęs Konstitucinio Teismo pirmininkas ir Konstitucinio Teismo teisėjas, turbūt taip pat kalbės apie tai. Turėčiau akcentuoti ir tai, kad plebiscitas turėjo didžiulę reikšmę ir nacionalinės teisės prasme kaip įtvirtinantis ir patvirtinantis kertinį Lietuvos valstybės ir Lietuvos konstitucinį principą, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma (apie nepriklausomybės reikšmę čia jau daug buvo kalbėta), taip pat demokratinė Respublika. Kad nepriklausomybė be demokratijos, kaip ir demokratija be nepriklausomybės egzistuoti, matyt, negali.

Ir ką aš čia turiu omenyje? Iš šios dienos perspektyvos žvelgiant, tai yra savotiškas ir 1922 metų, tai buvo vienintelė tikroji Konstitucija tarpukario Lietuvoje, kertinio principo patvirtinimas, kurio nuostata skambėjo visiškai analogiškai, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė Respublika ir kad Lietuvos valstybė turi būti būtent demokratinė, nes aš pabrėžiu, kad 1928 metais, kaip ir 1938 metais, dvi Konstitucijos, kurios buvo tada priimtose (1928 metais apskritai vadinamojo tautos vado dovanota Konstitucija), nebuvo demokratinės nei pagal savo priėmimą, nei pagal savo turinį. Tai buvo tam tikra Vasario 16-osios principo išdavystė, nes Vasario 16-os Akte yra du principai: nepriklausomybė ir demokratija. Tai parodo, kad tauta laikosi, įtvirtina tuos pačius Vasario 16 dienos akto principus, būtent ne tik nepriklausomybę, bet ir demokratiją, ir jie turi koegzistuoti kartu, ir jie kartu yra ir amžino, arba neatšaukiamo, galiojimo. Šiuo požiūriu aš priminsiu, kad be šitų dviejų principų, be nepriklausomybės ir demokratijos, bet kokia Konstitucija, kaip ir pati Lietuvos tauta ir Lietuvos valstybė praranda prasmę. 2014 metais vadovaudamasis tuo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad šie du principai – nepriklausomybė ir demokratija – negali būti atšaukti apskritai ne tik tautos atstovybės, bet ir pačios tautos referendumu. Tiek kalbant apie nacionalinę teisinę reikšmę.

O apie pasekmes aš stengsiuosi daug nesikartoti, daug kartų apie tai buvo minėta. Aš įžvelgčiau dvi tokias pagrindines pasekmes, kokias turi būtent šis plebiscitas, aš apie tai jau ir kalbėjau iš dalies, tai buvo tam tikras politinis stimulus kitoms valstybėms, visų pirma Vakarų valstybėms, tvirtiau paremti atkurtąją Lietuvos Respublikos nepriklausomybę. Šiuo požiūriu aš priminčiau du tokius faktiškai tiesiogiai kaip pasekmes susijusius aktus. Tai yra 1991 metų,

netrukus po dviejų dienų, vasario 11 d. Islandijos Altingo rezoliuciją, ir mes kartais pamirštame, bet taip pat 1991 m. vasario 28 d. buvo pasirašyta pirmoji, ko gero, po Nepriklausomybės atkūrimo tarptautinė Lietuvos Respublikos sutartis, t. y. deklaracija dėl Danijos Karalystės ir Lietuvos Respublikos bendradarbiavimo, kurią aš laikyčiau antruoju aktu, kur yra pripažįstamas Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas.

Tai yra aktai, kuriuos galima įžvelgti kaip pasekmes, būtent plebiscitas paskatino šias dvi valstybes priimti tokią principinę poziciją, bet jiems yra būdingi keli dalykai, kad juose akivaizdžiai pripažįstami 1990 metų Kovo 11 dienos Akte deklaruoti principai, tai yra visų pirma valstybės tęstinumas, ir visų pirma pabrėžiama, kad 1940 metų Lietuvos aneksijos nepripažinimo politika toliau galioja, kaip ir galioja 1921–1922 metais atitinkamai Islandijos ir Danijos suteiktas Lietuvos Respublikos pripažinimas. Taigi, 1991 metais Islandijos Altingo rezoliucija ir mano minėta deklaracija dėl Danijos Karalystės ir Lietuvos Respublikos bendradarbiavimo buvo pripažinta ne kas kita, bet būtent Tautos atstovybė, kuri tvirtai remiasi tautos valia, o ta tautos valia, be kita ko, be rinkimų buvo išreikšta 1991 m. vasario 9 d. plebiscitu. Taigi apskritai tai yra ne valstybės, o naujos šios valstybės valdžios pripažinimas – ir Aukščiausiosios Tarybos, ir Aukščiausiosios Tarybos suformuotos Vyriausybės pripažinimas.

Ir kita tokia gal menkesnė plebiscito rezultatų pasekmė – be abejo, negalėjo ignoruoti net Sovietų sąjunga. Aš čia tik priminsiu. Turbūt Česlovas Stankevičius neleis sumeluoti, 1991 m. balandžio 4 d. buvo pasirašytas toks įdomus dokumentas, kuris neturėjo galbūt tolesnių pasekmių, – Lietuvos ir Sovietų Sąjungos delegacijų oficialaus susitikimo protokolas, ko gero, ne be vasario 9 d. plebiscito įtakos. Vis dėlto jame buvo įtvirtinti būsimų dvišalių derybų principai, tų derybų niekada taip ir neįvyko, bet principai patys kalba, tai yra išankstinių sąlygų deryboms atsisakymas, tarp jų ir sąlygos, kad Lietuva atšauktų savo Kovo 11-osios Aktą, kas ne kartą buvo keliamas iš Sovietų Sąjungos pusės, tikras šalių lygiateisiškumas, pagarba žmogaus teisėms ir šalių suverenitetui, neteisėtų spaudimo formų neleistinumas ir pagarba visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams. Tai buvo galbūt tam tikra pradžia, bet, aišku, kaip aš minėjau, jokios plėtos toliau neįvyko, bet bent jau teisine forma Lietuvos Respublika šiuo protokolu tikrai neatrodė nei kaip Sovietų Sąjungos Respublika, būtent kaip lygiateisė derybų partnerė. Aš manau, kad 1991 m. vasario 9 d. plebiscitas tikrai suvaidino tam didžiulį vaidmenį. Taigi tiek aš šiandien norėjau pasakyti. Ačiū jums už dėmesį. Tikrai atsiprašau, kad turiu išvykti. (*Plojimai*)

B. VALIONYTĖ. Labai ačiū Konstitucinio Teismo pirmininkui D. Žalimui. Prieš suteikdama žodį kitam profesoriui, noriu pasakyti, kad tai, ką jūs matote ekrane, nuotraukas, tai valstybės archyve... nuotraukos yra faktiškai visos čia sudėtos, ką jūs matote, jų daugiau nėra. Yra filmuotos video medžiagos. Taigi tas nuotraukų asortimentas yra mažas, todėl mes jums visą jį ir pateikiame. Štai iš stop kadro, 9 diena Aukščiausioje Taryboje, labai prasta kokybė, bet iš stop kadro daryta, čia taip pat iš stop kadro. Štai yra atvykusi ponija, man regis, ir Prancūzijos. Todėl atleiskite mums, bet mes nesugebėjome suieškoti daugiau medžiagos. Jei turite kokių nors gražių nuotraukų namuose, būtų gerai, kad atneštumėte į signatarų klubą.

O dabar norėčiau paprašyti tarti žodį Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus tuo metu vedėją, Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektui rengti darbo grupės vadovą profesorį Juozą Žilį, vėliau – Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininką. Jo pranešimo tema „1991 m. vasario 9 d. plebiscito politinės teisinės prielaidos“. Prašom.

1991 m. vasario 9 d. plebiscito politinės teisinės prielaidos

JUOZAS ŽILYS.⁵ Ačiū. Kad tilpčiau į reglamentą svarbiausia. Norėčiau pradėti nuo bendrų apibendrinimų, kurie buvo išsakomi ir dabar patvirtinami, kad vasario 9 dienos plebiscitas buvo svarbiausias teisinis veiksmas, teisinis, pasekmė to, kas įvyko Sausio 13-ąją dieną. Turiu pasakyti, kad šios frazės ir apibendrinimų autorius yra Aukščiausiosios Tarybos Atkuriamojo Seimo Pirmininkas V. Landsbergis. Mes, teisininkai, šiuo apibendrinimu disponuojame taip pat.

Taip, tai buvo politinis įvykis, bet ne tik, galvoju. Kadangi aukščiausiasis notaras, suverenas, lietuvių tauta ir politinė bendruomenė, pilietinė, kartu paskelbė savo verdiktą šitoje dar trunkančioje byloje. Tačiau Sausio 13-oji buvo fonas, išryškinantis tai, kas vyksta greta, čia ir mumyse. Tai buvo ne tik moralinio spaudimo veiksmas plebiscitui, bet ir, aišku, politinė ir juridinė išraiškos forma išsakytas. Aišku, klubo prezidentė ir pirmininkas kalbėjo apie bendrą situaciją, arealą, kuriame vyko plebiscitas.

Pasikartosiu, keletą frazių. Ką tik buvos įvykusios laidotuvės, dar grindinys nebuvo ataušęs nuo laužų, kariškiai blaškėsi, tartum nerasdami sau vietos, po Lietuvą ir po Vilnių kaip piktoji dvasia, nerasdami, kur jiems prisiglausti ir kaip geriau įvykdyti direktyvas. Gaila, bet Pietryčių Lietuva, didžioji dalis ten, veikė ne Lietuvos naudai. Tartum atskylanti Lietuva. Na, reali grėsmė suverenitetui ir Lietuvos teritorijos vientisumui. Šiuo požiūriu, gerbiamieji, man atrodo, kad Lietuva tada, vasario 9 dieną, balsavo ne tik už pagrindinę tezę: „Lietuva yra nepriklausoma demokratinė valstybė“, bet ir už tezę, kad „Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma“, nes šitai išplaukia iš tarptautinių plebiscitų apibūdinimų, nes tradiciškai lyginamojoje konstitucinėje teisėje plebiscitas organizuojamas dėl teritorijų atsiskyrimo ar tam tikros teritorijos patvirtinimo. Taip lyginamojoje konstitucinėje teisėje ir įmantriojoje politologijoje yra sakoma.

Man asocijuojasi kontekstiniai dalykai, kai mąstau apie tuos įvykius, kad tai buvo plebiscitas ir dėl teritorijos vientisumo ir kartu suponuojantis Pietryčių Lietuvos klausimą ir jo interpretacinius dalykus. Čia daug turiu praleisti.

Noriu grįžti ne nuo tvano, bet nuo Lietuvos konstitucionalizmo istorijos, kai kurių kitų fragmentų. Vasario 16 dienos Aktas visais atžvilgiais nekvestionuotas, nekvestionuojamas ir negali būti kvestionuojamas, o Steigiamasis Seimas, susirinkęs į savo pirmąjį posėdį, priima rezoliuciją, faktiškai pakartodamas Vasario 16 dienos Akto tekstą. Tada po Steigiamojo Seimo pirmo posėdžio teisininkai, Lietuvos veikėjai diskutavo, ar reikėjo šitai padaryti, ar tai nebuvo kvestionuojama, ar Steigiamasis Seimas nenorėjo pasisavinti viso to, ką padarė Valstybės Taryba. Bet vis dėlto nulėgo tos diskusijos, jos liko akademinėje plotmėje.

Aš lyginu, kas įvyko Lietuvoje 1991 m. vasario 9 d., ir tą tolimą, santykinai, be abejo, istoriją. Tikrai lygiai kiti. Tada Valstybės Taryba funkcionavo remdamasi kitais demokratijos principais, Steigiamasis Seimas atstovavo tautai. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos parlamentas skelbė nepriklausomybę ir atkūrė valstybę, o referendumas tarsi dar kartą tai patvirtino. Aišku, teisiniu požiūriu man asocijuojasi, kad tartum plebiscito akcentas buvo ne valstybės, kaip tokios, atkūrimas ir Lietuvos žmonių valios patvirtinimas, bet įtvirtino tos valstybės formą. Diskutuotinas dalykas, ar čia reikėtų dėti akcentus, tačiau taip man atrodė ekspromptu peržvelgus tuos įvykius.

Nenorėčiau toliau plėtotis kitais klausimais, bet pirmininkas palietė, kad plebiscitas – taip ir yra – siejamas su būsimąja Lietuvos Konstitucija. Tą kontekstą norėčiau paryškinti plačiau keletu frazių.

---

⁵ Prof. dr. Juozas Žilys, 1990–1992 m. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjas, Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektui rengti grupės vadovas, 1993–1999 m. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo Pirmininkas, Mykolo Romerio universiteto profesorius emeritas.

Jau 1990 metų lapkričio mėnesį buvo sudaryta darbo grupė – ne politikų, bet mišri darbo grupė, kuriai atstovavo tiek Aukščiausiosios Tarybos deputatai, tiek ir teisininkai. Jau nuo lapkričio mėnesio buvo pradėta intensyviai rengti įvairius tekstus dalyvaujant lietuvių išėivijos atstovams. Bronius Nemickas, Algimantas Gureckas kartais pabūdavo arba parašydavo savo tekstus. Buvo dirbama intensyviai, o gruodžio mėnesį vis didėjant įtampai tą darbą teko nutraukti, pristabdyti, tokį moratoriumą švelnų paskelbti. Tuo pat po sausio 13 dienos grupė vėl susirinko į savo pirmąjį posėdį ir paskelbė Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenis. Tai norėčiau pasakyti, kad pagrindinės tezės to projekto koncepcijos... buvo tokia Lietuvos Konstitucijos metmenų koncepcija. Tai pagrindinės tezės, kurios akivaizdžiai praturtina vasario 9 dienos plebiscito apibrėžimą, buvo: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika. Suverenitetas Lietuvoje priklauso Lietuvos tautai. Niekas negali varžyti ir apriboti tautos suvereniteto. Jokia tautos dalis ar atskiras asmuo negali savintis visai tautai priklausančių suverenių galių. Lietuvos Respublikos piliečiai turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės suverenumą ir vientisumą. Valstybės įgaliojimai kyla iš tautos suvereniteto.“ Kitaip tariant, ten randame pasakymą, kad steigiamoji valdžia yra tik tauta, o įsteigtoji valdžia yra tik parlamentas ir Vyriausybė.

Toliau ten rašyta apie tai, kad šita valstybė bus unitarinė, nedaloma, nors ten dar tada toliau sakyta šita frazė ūkanose paskendo, jos neliko, yra tokia: „Lietuvos Respublika pripažįsta esamų sienų nepažeidžiamumo principą. Ji įpareigoja nepažeisti dabartinių jos sienų su kaimyninėmis valstybėmis, nors kai kurios faktiškos sienos ir nesutampa su tarptautinėmis sutartimis nustatytomis.“

Taigi baigdamas savo pranešimą norėčiau dar kartą pasakyti (neprieštaraus ir profesorius V. Landsbergis), kad rengiant plebiscitą buvo glaudžiai bendradarbiaujama su Baltijos valstybėmis – Estija ir Latvija. Man neteko surasti dokumentų, patvirtinančių, kad buvo bendraujama ir tvirtai sutarta dėl rengiamų plebiscitų ir referendumo, bet tiksliai paskui jau radau dokumentus, kad pasmerkiant ir duodant atkirtį SRSS... Aukščiausiosios Tarybos dokumentui, kuriuo buvo įvertintas SRSS kovo 17 dienos referendumas... Baltijos Valstybių Taryba vieningai atsiribojo nuo šito referendumo, nors būta interpretacijų Maskvos aplinkoje, kad tai reiškia ir šitas teritorijas. Baltijos Valstybių Taryba kartu, nors Lietuva prieš tai jau buvo pasisakiusi, pareikalavo surengimo tarptautinės konferencijos Baltijos valstybių klausimu. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos deklaracijoje buvo tiksliai konstatuota, o Baltijos Valstybių Taryboje išplėtos tos būsimosios konferencijos surengimo detalės – gal ne viena konferencija, gal sistema, gal ištęstinė konferencija.

Norėčiau apibendrinti, tartum taip ir dera savo pranešimu pasakyti, kad Lietuvos žmonių valia, pareikšta per apklausą (plebiscitą), turėjo nekvestionuojamą istorinę reikšmę grindžiant Lietuvos valstybės konstitucinius pamatus ir tolesnę konstitucingumo raidą. Demokratinės valstybės modelis, už kurį pasisakė tauta, buvo svarbiausias faktorius, kuriuo vadovautasi vėlesnėje konstitucinėje kūryboje. Ačiū už dėmesį. (*Plojimai*)

B. VALIONYTĖ. Ačiū profesoriumi Juozui Žiliui.

Dabar norėčiau paprašyti tarti žodį tuometinės Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininko pavaduotoją V. Litviną, jo pranešimo tema – „Praktinis referendumo organizavimas“. Prašau.

Praktinis referendumo organizavimas

VACLOVAS LITVINAS.⁶ Ačiū. Gerbiamieji diskusijos dalyviai, labai taikliai pastebėjo profesorius V. Landsbergis, kad vyko neįprastomis sąlygomis, iš esmės karo būklės sąlygomis reikėjo organizuoti šitą plebiscitą. Ko gero, praėjus 25 metams, šiandien yra puiki proga padėkoti ponui V. Landsbergiui, padėkoti visiems signatarams, padėkoti tuometinės Aukščiausiosios Tarybos aparatui. Personaliai net norėčiau Angonitą išskirti, kaip ypač daug prisidėjusią prie šito renginio organizavimo.

Radijas, televizija užimti. Tai tik patriotų, kurie atkuria Kaune, dėka buvo galima kreiptis į žmones ir parodyti, kaip reikia teisingai užpildyti biuletinį, teisingai, kad būtų suprasta išreikšta valia.

Kaip ir buvo minėta, zujo ir tankai, ir kariškių mašinos, buvo grasinimų komisijų nariams, grasinamų laiškų gavome ir mes – Respublikinė rinkimų komisija, kad padėgs, sunaikins biuletinius. Žodžiu, įvairiausių buvo dalykų. Reikėjo nesutrikinti, išlaikyti tvirtą stuburą ir, kalbėdami su komisijų visų lygių nariais, reiškėme viltį, kad būtų...

Labai daug padėjo Vidaus reikalų ministerija visur saugodama mūsų patalpas. Labai daug prisidėjo Sąjūdžio aktyvistai, kurie ypač aktyviai dalyvavo, agitavo. Mes patys taip pat kvietėme visus, kad kaimynai, turintys mašinas, paimtų kitus kaimynus nuvežtų, kiek galima, kad būtų didesnis aktyvumas, kad iš tikrųjų sužinotume, kokia yra liaudies valia. Sunku buvo kalbėtis, aišku, su Šalčininkų, Vilniaus rajonų tiek valdžios atstovais, tiek kitais, bet ir ten su dideliais sunkumais, vis dėlto įvyko šitas balsavimas.

Aš, ko gero, nenorėčiau daugiau kalbėti apie tai, ką dar buvome sumąstę, ką turėjome dar atsargoje, jeigu kas kartais pakryptų vienokia ar kitokia linkme, tai kol kas žinosim, o gal dar prisireiks tokių dalykų, ką čia gali žinoti esant tokiai dabartinei situacijai. Visų savo technologijų gal neatskleisim, bet tokio žmonių aktyvumo, matyt, Lietuva tikrai nebuvo mačiusi, kad šitaip aktyviai dalyvautų. Eilės buvo nusidriekusi nuo pat ryto iki pat vėlaus vakaro. Komisijų nariai dirbo tikrai išsijuosę, sąžiningai, ir rezultatas buvo toks, koks yra.

Tikrai aš noriu visiems nuoširdžiai padėkoti čia esantiems. Visi jūs esate prisidėję prie šito, nes vieni patys rinkimų komisija nebūtų nieko padarę.

Tikrai prisimenu tuos laikus kaip gerą, nuoširdų mūsų visų palaikymą ir gerą bendradarbiavimą. Dar kartą noriu padėkoti profesorius V. Landsbergiui, nes buvo tikrai auksinis metas, kai buvo galima kalnus nuversti. Ačiū. (*Plojimai*)

B. VALIONYTĖ. Ačiū V. Litvinui. O dabar noriu paprašyti tarti žodį 1990–1999 metų Aukščiausiosios Tarybos, vėliau Seimo Juridinio skyriaus vedėjo pavaduotoją, dar vėliau Teisės departamento direktorių profesorius Vytautą Sinkevičių. Jo pranešimo tema – „Nuo plebiscito iki pirmojo Lietuvoje konstitucinio įstatymo“. Prašau.

---

⁶ Vaclovas Litvinas, 1990–1992 m. Lietuvos Respublikinės rinkiminės komisijos pirmininko pavaduotojas.

Nuo plebiscito iki pirmojo Lietuvos konstitucinio įstatymo

VYTAUTAS SINKEVIČIUS.⁷ Dėkoju už galimybę kalbėti tokioje garbingoje auditorijoje. Gerbiamasis Landsbergi, pirmasis Nepriklausomos Lietuvos valstybės vadove, gerbiamieji signatarai, gerbiamieji kolegos! Visi tie, kurie dalyvavo tuose įvykiuose, prisimena tuos įvykius. Apklausoje pareikšta tautos valia savaimė nesukūrė teisės normos. Ir štai po tokių rezultatų, po triuškinančio lietuvių tautos triumfo, dar kartą valios pareiškimu Aukščiausiojoje Taryboje kilo diskusija arba mintys, kaip tuos apklausos rezultatus paversti privalomais imperatyvais, kaip rezultatams suteikti konstitucinės reikšmės statusą. Kai ką suradau savo tuo metu darytuose užrašuose, dienoraščiuose. Tai yra fragmentai ir šiandien, nenorėdamas plėtoti temų, kurios buvo puikiai aptartos, tiesiog norėčiau paskaityti kai kuriuos užrašus ir gal kai ką priminti ir prisiminti pačiam.

Iš dienoraščio: „Vasario 9 d. praleidau namuose. Skyriuje „budėjo“ Juozas Žilys (tuometis Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjas). Vakare apie 22 val. paskambino man į namus ir paklausė, ką veiksiu rytoj. Supratau, kad sekmadienis pražuvęs, kad teks dirbti.“ Mes buvome pasiskirstę, šeštadienį vienas Aukščiausiojoje Taryboje, sekmadienį – kitas, nes čia reikėjo kažkam būti ir padėti Aukščiausiosios Tarybos deputatams. „Taip ir buvo. J. Žilys paprašė, kad rytoj 10 val. būčiau pas Česlovą Stankevičių (tuometis Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas), kad reikės dirbti su dokumentais, su kokiais – dar nežino. Atėjęs į darbą Č. V. Stankevičiaus kabinete jau radau S. Stačioką, dar maždaug po 15 minučių atėjo Kestutis Lapinskas (Aukščiausiosios Tarybos deputatas). Diskutavome labai trumpai: Stasys Stačiokas išdėstė mūsų bendrą poziciją, kad projektai, kuriuose siūloma įrašyti, kad Aukščiausioji Taryba pritaria apklausos rezultatams, yra nepriimtini, kad reikia ieškoti kažkokio kito varianto, kad apklausos rezultatus reikia įtvirtinti koku nors kitoku teisės aktu. Č. V. Stankevičius sutiko su pateiktais argumentais ir pasakė, kad šiuo atveju reikia teisės akto, kuris turėtų ypatingą svorį, kurio negalima būtų pakeisti. Jis lyg tarp kitko paminėjo, kad tai gali būti konstitucinis įstatymas ar Konstitucijai prilygintas įstatymas.“

Ir štai inžinierius, ne teisininkas, atrado formulę, atrado sakinį, kuris tapo pagrindu atsirasti Lietuvoje pirmajam konstituciniam įstatymui, nes Lietuvos teisės sistemoje (iki tol) konstitucinių įstatymų instituto apskritai nebuvo. Patvirtinome. Šita autorystė priklauso gerbiamajam Č. V. Stankevičiui. Tai yra jo atradimas. Konstitucinį įstatymą reikia priimti. Mes patvirtinome, kad įvairių pasaulio valstybių teisės sistemose yra tokie įstatymai, kad jie gali būti priimami. Paminėjome Švediją, Čekoslovakiją. S. Stačiokas atkreipė dėmesį, kad Lietuvoje konstitucinių įstatymų niekad nebuvo priimta, bet kodėl nepamėginus to padaryti, kodėl nepradėjus formuoti naujos praktikos? Pradėjome diskutuoti dėl šio įstatymo turinio. Palaipsniui sudėliojome tokią įstatymo schemą: 1) Aukščiausioji Taryba atsižvelgia į apklausos rezultatus; 2) apklausos rezultatai įpareigoja Aukščiausiąją Tarybą; 3) Aukščiausioji Taryba vykdo tautos valią ir 4) nustato, kad tautos pasirinkimas „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ yra valstybės pagrindinis principas. Svarstant ir priimant įstatymo projektą Aukščiausiojoje Taryboje ši įstatymo schema nebuvo pakeista.

Daug vargome, kol radome žodžius kiekvienam šio įstatymo schemas punktui, bet iki 12 valandos, per kelias valandas, jau turėjome visą įstatymo tekstą. Apie 13 valandą atėjo V. Landsbergis. Jis perskaitė mūsų parengtą įstatymo projektą ir pasiūlė įrašyti dvi naujas nuostatas: 1) „tauta išreiškė savo suvereninę valią, grindžiamą suverenine galia“; 2) „tauta didžiule ir nenuginčijama balsų dauguma pasisakė už tai, kad „Lietuvos valstybė yra

⁷ Prof. dr. Vytautas Sinkevičius, 1990–1992 m. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjo pavaduotojas, 1993–1999 m. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Juridinio skyriaus (Teisės departamento) vedėjas, 1999–2008 m. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas, Mykolo Romerio universiteto profesorius.

nepriklausoma demokratinė respublika“. Dėl pirmos nuostatos diskusija vyko maždaug 2 valandas. Radome kompromisą į įstatymo projektą įrašyti žodžius: „išreiškę savo suverenią galią ir valią.“ Dėl žodžių: „tauta didžiule ir nenuginčijama balsų dauguma“ diskutuota ne taip aršiai, bet irgi apie valandą teko sugaišti ir vietoj tų žodžių atsirado, kad „3/4 visų gyventojų, turinčių rinkimų teisę, pasisakė už tai, kad Lietuva yra nepriklausoma demokratinė respublika“.

Vasario 11 d., pirmadienį, Aukščiausiosios Tarybos plenarinis posėdis prasidėjo 11 val., tačiau greitai buvo padaryta pertrauka iki 17 val., kad deputatai frakcijose galėtų aptarti mūsų sekmadienį parengtus projektus.

Bibliotekoje sutikau deputatą Vytenį Andriukaitį. Jis ieškojo, kaip žodis „plebiscitas“ aiškinamas enciklopedijose. Surado, kad tarptautinėje teisėje šis žodis dažniausiai vartojamas tais atvejais, kai tauta apsisprendžia dėl tam tikros teritorijos statuso. Jo nuomone, vartoti šią sąvoką mūsų parengtame įstatymo projekte ir kituose dokumentuose yra neteisinga, nes ir užsienyje, ir Lietuvoje atitinkamas sąvokas reikia suprasti vienodai. Nesutikau, kad plebiscito sąvoką reikia suprasti tik taip siaurai, kaip ją aiškina V. Andriukaitis. Bandžiau argumentuoti, kad ši sąvoka gali būti aiškinama ir kitaip, kad jos turinys yra daug platesnis, kad ši sąvoka nėra susijusi tik su tautos apsisprendimu dėl teritorijos statuso. Ypač dabar, kai pasaulio valstybėse mūsų apklausa yra suprantama kaip tautos nuomonės išreiškimas, t. y. kaip tikras plebiscitas. Argi mes galime atsisakyti tokios plebiscito sąvokos sampratos ir išbraukti ją iš įstatymo projekto?!

Pasakiau, kad Juridiniame skyriuje turime sukaupti nemažai medžiagos, kurioje ši sąvoka aiškinama įvairiai, kad galiau šią medžiagą perduoti pasižiūrėti. Nuėjome į skyrių. Ten radau deputatą Narcizą Rasimavičių, kuriam anksčiau buvau perdavęs medžiagą, aiškinančią sąvokos „plebiscitas“ turinį. Jis sutiko tą medžiagą parodyti V. Andriukaičiui. Nežinau, ar mano paaiškinimai bei medžiaga, su kuria V. Andriukaitis susipažino, jį įtikino, bet šiuo klausimu plenariniame posėdyje jis nekalbėjo, nors prieš tai sakė, jog būtinai dalyvaus diskusijoje, nes mes elgiamės nekorektiškai, vartojame sąvokas, kurios turi visiškai kitokią reikšmę negu įprasta.

Svarstymas Aukščiausiosios Tarybos posėdyje praėjo labai ramiai, bet labai iškilmingai. Salė pilna, kaip Kovo 11-ąją. Pakilimas. Tai buvo entuziazmas, tai buvo pagarba tautai. Pranešimą apie apklausos rezultatus perskaitė Juozas Bulovas, rengdamasis šiam pranešimui sekmadienį jis kelis kartus buvo atėjęs į mūsų darbo grupę, kai buvome susirinkę pas Č. V. Stankevičių. Perskaitė mums kelias vietas iš savo parengto pranešimo, jos nevisiškai atitiko tą dvasią, kurią norėjome atspindėti konstituciniame įstatyme, todėl galėjo sukelti nevienareikšmiškų vertinimų. Č. V. Stankevičius ir V. Landsbergis padėjo jam suformuluoti pagrindinius pranešimo teiginius. Apklausos rezultatai – tai tautos valia, ją turime vykdyti. Tautos valios niekas negali pakeisti, tik pati tauta. Pranešimą J. Bulovas skaitė sunkiai, tačiau visos pagrindinės teisės, kurias jam buvo pasiūlyta įrašyti į pranešimą, buvo pasakytos.

Po to kalbėjo pirmininkas. Jis akcentavo politinę apklausos reikšmę ir pasakė esminę frazę: „Dabar niekas negali abejoti mūsų tautos valia.“

Priimant konstitucinį įstatymą buvo susidurta su dar viena netikėta kliūtimi (aš bent taip esu užsirašęs). Prieš pat Aukščiausiosios Tarybos posėdį, kuriame turėjo būti priimamas šis įstatymas, į Juridinį skyrių atbėgo Lory Vyman (teisėninkė iš JAV, kuri JAV lietuvių bendruomenės prašymu atvyko į Lietuvą kartu su savo vyru Bernabu Johnsonu padėti Lietuvos teisėninkams rengti įvairius teisės aktus) ir tiesiog užpuolė mane ir J. Žilį dėl pavadinimo „konstitucinis įstatymas“. Ji pasibaisėjo, iš kur mes ištraukėme tokį pavadinimą, tai esą tėra tik sovietinės teisės teorijoje sugalvotas dalykas, niekas Vakarų pasaulyje tokio pavadinimo nesupras. Dar pridūrė, kad mes su J. Žiliu nežinome, kas yra teisės aktų hierarchija, nesuprantame, jog konstitucinis įstatymas – tai ne kas kita, kaip pati konstitucija. L. Vyman pasiūlė mums tuojau pat nusileisti į

Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salę ir sustabdyti konstitucinio įstatymo priėmimą! Toks karštas įtikinėjimas ir atkaklumas mus su J. Žiliumi net sutrikdė. J. Žilys pradžioje pabandė „atsimušti“, sakydamas, kad jis tiesiogiai nedalyvavo rengiant šį įstatymo projektą, kad su juo buvo tik konsultuojamasi. Vėliau abu pamatėme argumentuotai, kad konstitucinių įstatymų sąvoka nėra jokia naujiena, kad tokių įstatymų yra Europos valstybėse, kad tai aktas, esantis greta Konstitucijos. Tačiau šie argumentai jos neįtikino, ji net atšovė, kad Lietuva kol kas neturi savo Konstitucijos, nors mes turėjome Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą. Pasiūlėme jai kreiptis į K. Lapinską, jis dalyvavo rengiant projektą, jis gali pasakyti savo nuomonę kaip Aukščiausiosios Tarybos deputatas, L. Wyman nuėjo į Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salę, tačiau ir ten nieko nepėšė. K. Lapinskas jos nepalaikė. Priešingai, jis labai aiškiai pasakė, kad konstitucinio įstatymo sąvoka yra visiškai priimtina ir apskritai – koks jos reikalas, kas ir kaip Lietuvoje turi priimti konstituciją ir įstatymus. Tai labai užgavo L. Wyman ir jos vyrą B. Johnsoną, kurie, beje, dažnai elgdavosi taip, lyg jie vieni supranta, kas yra teisė ir įstatymų leidyba, o Lietuvoje esą to niekas nesupranta arba supranta labai mažai. Čia noriu pabaigti ištraukas. Kai ką labai trumpinu, tiesiog taupydamas laiką. Štai noriu atkreipti dėmesį į teisinę literatūrą ir kaip kartais aiškinama apklausos plebiscito paskirtis.

Citata. „Prieš pradėdant rengti būsimos kodifikuotos rašytinės konstitucijos projektą, buvo nuspręsta, jog nuostatą dėl valstybės suvereniteto ir valstybės formos, kuri jau buvo konstatuota Kovo 11-osios Akte ir Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, reikia įtvirtinti surengiant visuotinę apklausą – plebiscitą (ir štai čia), taip suteikiant šiai normai konstitucinį statusą.“ Kitaip tariant, plebiscitas, kad normai – Lietuva yra nepriklausoma valstybė – suteiktume konstitucinį statusą. Ir antras dalykas, 1991 m. vasario 9 d. plebiscitas, remiantis tautos suvereniteto principu, galutinai suteikė legitimumą 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Aktui. Štai aš dabar negaliu su šiais teiginiais niekaip sutikti, nes jie prieštarauja Kovo 11 d. Aktui: ir žodžiui, ir tekstui, ir dvasiai, ir paskirčiai, nes, jau čia buvo kalbėta, rengiant plebiscitą nebuvo net minties, kad mes turime pritarti plebiscito būdų Kovo 11 d. Aktui. Tai yra tautos valia, steigiamoji valdžia, steigiamoji galia. Visa Konstitucija, visa teisės sistema negali būti kitokia, negali net menkiausia dalimi prieštarauti Kovo 11 d. Akto nuostatoms.

Bet ar tai nemeta šešėlio, kad Kovo 11 d. Aktui dar reikėjo kažkaip suteikti legitimumą galutinai, lyg kovo 11 d. Aukščiausiosios Tarybos deputatai neturėjo visų įgaliojimų ir štai tauta dar kartą suteikė legitimumą? Ir čia kolega J. Žilys, girdėjau jo panešimą, kai jis lygino Vasario 16 d. aktą su 1920 m. Steigiamojo Seimo gegužės 15 d. rezoliucija. Tai Steigiamasis Seimas irgi papildomai nei legalizavo, nei suteikė legitimumą Vasario 16 d. aktui. Tiesiog vyravo tada nuotaika, kad Seimas, kaip Tautos atstovybė, turi išreikšti savo nuomonę. Seimas, kaip Tautos atstovybė, ir išreiškė savo nuomonę.

Kad ir kaip ten būtų, bet pagrindinė plebiscito paskirtis – atkreipti pasaulio demokratinių valstybių dėmesį į Lietuvos tautos pasirinktą kelią, paskatinti pripažinti nepriklausomybę ir kartu suteikti šansą Rusijai pradėti tam tikras derybas, kadangi tauta pareiškė savo valią. Bet pažiūrėkime Aukščiausiosios Tarybos nutarimą, dėl ko rengiamas plebiscitas. Siekiant stiprinti valstybingumą, siekiant įtvirtinti valstybingumą, o ne dėl to, ar turime būti nepriklausomi. Dėl to niekas nediskutavo ir niekas taip nemąstė 1990 m. vasarį, rengiant plebiscitą.

Ir baigdamas norėčiau pasakyti, kad štai ši Konstitucinio įstatymo sąvoka, o ta valia, tautos valia, įgijo konstitucinę reikšmę, kai tapo Konstituciniu įstatymu dėl Lietuvos valstybės. Konstitucinio įstatymo sąvoka labai pravertė rengiant 1992 m. Konstituciją. Rengėjai prisimena, kai nepavyko susitarti, o kokie gi santykiai bus reguliuojami aukštesnės galios teisės aktu negu įstatymas, bet ne pačia Konstitucija. Tada buvo prisiminta tai, ką pasiūlė Č. Stankevičius, kad yra toks dalykas kaip Konstitucinis įstatymas. Ir štai 69 straipsnio 3 dalyje atsirado sąvoka:

Konstitucinių įstatymų sąrašą nustato Seimas, o Konstituciniais įstatymais reguliuojami santykiai bus reguliuojami stabiliau, tvirčiau, tai bus esminiai santykiai ir panašiai. Šitas įstatymas, arba tautos valia, išreikšta plebiscitu, atspindėta Konstituciniame įstatyme dėl Lietuvos valstybės, priėmus Konstituciją, tapo Konstitucijos sudedamąja dalimi, ji turi tokią pačią galią, kaip visa Konstitucija, kaip Konstitucijos 1 straipsnis, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“.

Ir nors 148 straipsnyje parašyta, šią nuostatą galima panaikinti, jeigu balsuos $\frac{3}{4}$ rinkėjų, Konstitucinis Teismas 2014 m. liepos 11 d. nutarime apsaugojo šitą nuostatą net nuo galimybės pakeisti ją per referendumą $\frac{3}{4}$ balsais. Teismas konstatavo: nepriklausomybė, prigimtinis asmens teisių ir laisvių pobūdis, demokratija negali būti pakeisti net surengus referendumą, net jeigu už pasisakytų $\frac{3}{4}$ balsų, nes taip būtų paneigtas 1918 m. vasario 16 d. Aktas, taip būtų paneigta Lietuvos ilgametė istorija, ilgametė kova už savo nepriklausomą valstybę, už galimybę gyventi ir kurti nepriklausomoje Lietuvos valstybėje. Tokie prisiminimai ir komentarai apie tą nepaprastai reikšmingą visų mūsų gyvenimui ir visai Lietuvai įvykį. Dėkoju jums už dėmesį. (*Plojimai*)

B. VALIONYTĖ. Ačiū profesoriui V. Sinkevičiui. Dabar norėčiau paskelbti mūsų diskusijos pradžią. Yra užsirašę keletas signatarų diskusijai. Pirmajam noriu suteikti žodį Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarui, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojui Česlovui Stankevičiui. Prašom.

Diskusija

ČESLOVAS STANKEVIČIUS.⁸ Ačiū, pirmininke. Nors mūsų diskusijos vyksta griežtai pagal programą, tik pagal Vakarų Europos laiką, bet aš savo keturių minučių pranešimo neskaitysiu, tik pasakysiu dvi pastabas ir paliksiu galimybę kitiems išsamiau pakalbėti. Viena mano tokia pastabėlė yra faktas, kurią aš randu S. Talboto, buvusio Valstybės sekretoriaus, daugiamečio ambasadoriaus, knygoje (...). Jis gerai, nuodugnai aprašo sovietų ir Amerikos santykius, taip pat Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių klausimą tame kontekste. Tai labai vertinga knyga, ir visos mano pastangos suorganizuoti, kad ta knyga išeitų lietuvių kalba, nebuvo vainikuotos sėkme. Nežinau, gal kam nors nepatinka ta knyga. Bet ji yra patikimas istorijos šaltinis. Vakar vakare ten dar paskaičiau, kad dar blokados metu, 1990 m. vasaros pradžioje, valstybės sekretorius Jamesas Bakeris įpareigojo ambasadorių Maskvoje Jamesą Matlocką, kuris jau buvo bekeliavęs į Vašingtoną, grįžti atgal ir pasiūlyti M. Gorbačioviui idėją. Jie ieškojo, kaip sušvelninti įtampą, kuri atsirado dėl taikomos blokados ir visokių ultimatumų, M. Gorbačiovo skelbiamų, ir pavedė ambasadoriui pasiūlyti M. Gorbačioviui idėją, kad, Lietuvai surengus plebiscitą, M. Gorbačiovas galėtų solidžiai pripažinti jos rezultatus, taip būtų rastas sprendimas. Bet to nebuvo, matyt, M. Gorbačiovas net nesvarstė tokios idėjos. Tai viena detalė.

Antra, aš tik noriu papildyti tai, ką pasakė Konstitucinio Teismo pirmininkas. Jis paminėjo balandžio 4 d. valstybinių delegacijų abiejų šalių – Lietuvos Respublikos ir Sovietų Sąjungos – pirmąjį posėdį Maskvoje, kai iš tikrųjų buvo pasirašytas derybų pradžios, tarpvalstybinių derybų pradžios, protokolas, kuris taip nebuvo pavadintas, tačiau jo esmė ir turinys visiškai buvo toks, kokio Lietuva reikalavo daug mėnesių ir Sovietų Sąjunga nesutiko. Konstitucinio Teismo pirmininkas jau minėjo, kad ten buvo įrašyti visi principai, kad derybos vyksta tarp Lietuvos

---

⁸ Česlovas Vytautas Stankevičius, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininko pavaduotojas.

Respublikos ir Sovietų Sąjungos, aiškiai parašyta. Ir ką aš ypač noriu pasakyti, ko nepasakė pirmininkas, kad derybų tikslas yra SSR Sąjungos ir Lietuvos Respublikos tarpusavio santykių suregulavimas. Aš manau, kad Sausio 13-osios pergalė ir vasario 9 d. referendumas buvo veiksmi, kurie šiam derybų proveržiui pasitarnavo. Ačiū. (*Plojimai*)

B. VALIONYTĖ. Labai ačiū. Toliau diskusijoje yra užsirašęs dalyvauti kitas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas Bronius Kuzmickas. Nėra jau. Tada noriu paprašyti tarti žodį Aukščiausiosios Tarybos sekretorių Liudviką Sabutį. Prašom.

LIUDVIKAS SABUTIS.⁹ Ačiū. Gerbiamieji referendumo dalyviai, turiu 5 minutes, bet vertinant šios dienos pokalbį, žinoma, reikia manyti, kaip ir buvo iš pradžių pasakyta, kad tinkamu laiku ir tinkamu būdu visas šis ciklas buvo labai sėkmingai atliktas. Kaip šiandien dar primenu, kad pradžia buvo tokia, jog Aukščiausiosios Tarybos sprendimu mes pavedėme referendumą organizuoti sausio 16 dieną. Tas sprendimas priimtas Vyriausybei ir savivaldybėms, tačiau po keleto dienų teko grįžti prie šito nutarimo ir jį papildyti, paaiškinant, ko mes siekiame, kad į šį darbą įsitrauktų ir būtų finansuojamos visos rinkimų komisijos: tiek centrinė – respublikinė, tiek vietų. Tas darbas pajudėjo. Labiausiai prie šito reikia pridėti, kad nors buvo nepaprastai nemažai abejonių ir kiekvienu metu vis teiraudavosi arba susitikimuose, arba čia Aukščiausiosios Tarybos deputatai, kaip populiariai paaiškinti apie demokratiją, kaip aiškinti apie suverenitetą ir visa kita, tačiau kai mes priėmėme savo oficialius nutarimus, ten viskas buvo labai aiškiai pasakyta ir turbūt labiausiai prie šito referendumo vis dėlto prisidėjo rinkimų komisijos ir Aukščiausiosios Tarybos deputatai. Kiekvienas turėjome savo apygardą ir tartum atsakėme už pasekmes.

Šiandien norėčiau tik tiek pridėti, nes tartum vyksta toks negilus ginčas, ar Aukščiausioji Taryba kaip tokia, tada priimdama Nepriklausomybės Aktą ar Valstybės Atstatymo Aktą, viską jau ir padarė? Aš ir tada, ir dabar logiškai esu išprotavęs, kad tiek Aukščiausioji Taryba, tada mūsų išrinktoji, tiek tauta – tai yra savarankiški subjektai ir turi teisę priimti sprendimus savarankiškai. Jeigu tokį pat sprendimą priima tauta, tai nėra kiek nekvestionuoja Aukščiausiosios Tarybos, t. y. jos vaikų, priimto sprendimo. Logiška, kodėl tėvai negali priimti sprendimo, kurį jau priėmė vaikai? Viena.

Kita. Iš to seka, jeigu žvelgtumėte į 1922 metų ir 1928 metų Konstituciją, išskyrus truputį gal 1938 metų, jūs rasite tuos pačius žodžius: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika.“ Paskaitykite, 1 straipsnis. Ką tada tie subjektai, išrinkti tautos, taip pat jau priėmė sprendimą, jis nebegaliojo? Be abejo, mes Kovo 11-osios Aktu pasakėme, kad taip. Todėl aš manau, kad šie du savarankiški subjektai pasisakė taip, jog niekas nebeabejojo dėl apskritai dalyvavimo skaičiaus. Iš šimto dalyvavusių asmenų, turinčių rinkimų teisę, neatvyko penkiolika, t. y. 85–87 % dalyvavo šiame referendume. Iš tų, kurie atvyko, „už“ nepasisakė 10, iš 100 tai yra 10. Tai yra puikus rezultatas. Ir jeigu nebūtų tinkamai buvę tinkamu laiku suformuluota tezė: „Ar Lietuva yra nepriklausoma demokratinė respublika?“... Ar jūs norite, kad tai būtų įrašyta, kad ji būtų laisva nepriklausoma respublika, labai daug reiškę tuo metu. Ir aš manau, kad daugelis balsavo už tai, kad ji būtų.

Šiandien „Baltijos tyrimai“ skelbia, kad Lietuvoje, kalbant apie demokratiją, kaip jie ten apklausą padarė, aš nežinau, bet iš dešimties tik keturi pasisako už tai, kad Lietuvoje egzistuoja demokratija. Štai vakar dienos „Baltijos tyrimų“ skelbimai. Todėl aš manau, kad šiandien mūsų tas trumpas pokalbis apie plebiscitą kaip tokį, apie sprendimą tautos, kuri turi teisę priimti tokį sprendimą, kai po to jis dar buvo sustiprintas mūsų atskiru konstituciniu įstatymu, buvo labai vykusiai padaryta. Norėčiau tik pabrėžti, jog „Baltijos tyrimai“ skelbia, jog jie apklausą darė nuo

---

⁹ Liudvikas Sabutis, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo sekretorius.

penkiolikos metų ir iki vėlesnio amžiaus. Būtų buvę labai įdomu, ir kodėl gi ne, bet mes negalėjome to padaryti. Tada mes apie tai negalvojome, galvojome apie tai, kad yra konstitucinis teisės aktas, todėl gali pasakyti tik rinkėjai. Bet jei šiandien būtų organizuojami kokie nors labai svarbūs dalykai, sakysime, ar Lietuva yra blaivi, ar norite, kad Lietuva būtų blaivi nuo 15 metų, jei ir tolesnio amžiaus paleistume tokį referendumą, įdomu kokie būtų rezultatai. Todėl aš manau, daug ko nebekartodamas, kad Aukščiausiosios Tarybos deputatai garbingai atliko savo misiją, rizikuodami toje situacijoje. Karinė jėga nebuvo panaudota tuo metu ir tai daug prisidėjo prie to, jog tai įvyko ir mes gavome labai sklandų rezultatą.

Manau, mes turime iš ko pasimokyti. Vėliau, jūs pamenate, kiti vykę referendumai nebebuvo tokie rezultatyvūs. Tačiau grįžtant į tolimą praeitį Sąjūdis savo programa ir savo pradmenimis jau spaudė tuometinę Aukščiausiąją Tarybą, man teko būti tada Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo sekretoriumi, mes priėmėme Referendumo įstatymą būtent 1989 m. lapkričio 3 d. Mes jau turėjome. Ten buvo pasakyta, kas tai yra referendumas ir kas tai yra plebiscitas, arba patariamieji konsultaciniai referendumai. Tai Aukščiausioji Taryba padarė būtent tada, kai mes su J. Žiliumi ir kitais parengėme šį įstatymą. Kada Romualdas Ozolas, įjėjęs į delegacijos Tarybų Sąjungoje sudėtį, kur dalyvavo mūsų išrinkti deputatai, pasiteiravo, paskambino man asmeniškai, ar mes jau turime tokį įstatymą, sakau, deja, ne, sako, būtų gerai, kad po dviejų trijų dienų aš galėčiau pranešti Aukščiausiojoje Taryboje, kad tokį įstatymą turime. Buvo priimtas vėliau ir jis kurį laiką gyvavo. Atsižvelgdamas į visus tuos aspektus, galiu pasakyti, kad buvo laiku pataikyta ir pasirengta tokiam veiksmui, tokiam žygiui per Lietuvą, ir linkėčiau ateities politikams taip pat elgtis. (*Plojimai*)

B. VALIONYTĖ. Ačiū L. Sabučiu. Ar kitas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas K. Motieka nori įsijungti, ar ne? Tada prašom įsijungti į diskusiją Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarą Narcizą Rasimavičių. Prašom.

NARCIZAS RASIMAVIČIUS.¹⁰ Ekskursas į praeitį. Vasario 16-osios Aktas. Dėl Vasario 16-osios Akto aš nesiginčiju su profesoriais, tačiau tik pasakysiu, kaip man atrodo. Vasario 16-osios Akto signatarai nebuvo rinkti visuotiniuose laisvuose rinkimuose, todėl jie savo akte nurodė, kad tai, ką jie ten parašo, ir jie kreipiasi į visas kitas valstybes, su kuriomis turėjo ryšį, kad sąrangą būsimos valstybės nustatys demokratiškai išrinktas Seimas. Iš to seka, kad susirinkęs Seimas turėjo kažką daryti. Jis tą ir padarė. Tačiau pasaulio valstybių istorija žino daug atvejų, kada nepriklausomybę skelbė ne tik tarybos, – trys, šeši žmonės. Labai svarbu, ar tai, ką jie paskelbė, pripažino jų kaimynai ir kitos valstybės. Todėl Vasario 16-osios Aktas vienaip ar kitaip yra sutartyje su Rusija 1920 m. liepos 10 d., kiek aš atsimenu, Vasario 16-osios Aktas ne Seimo, o pats Aktas yra inkorporuotas į Kovo 11-osios Aktą. Labai nenorėjo derybose su Rusija, kad kur nors būtų paminėta 1920 metų sutartis, tačiau mums, derybininkams, tada pavyko įtraukti, kad būtų paminėtas Kovo 11-osios Aktas, o per jį įtraukėme ir Vasario 16-osios Aktą, o 1920 m. sutartyje ir toliau, pavyzdžiui, Čecherino notoje, yra Vasario 16-osios Aktas kaip pagrindinis dokumentas.

Dabar kalbant apie šį referendumą, aš irgi norėjau kalbėti, kad jis buvo perteklinis, tačiau viskas yra pasakyta, apie tai nekalbėsiu. Noriu savaip paremti Konstitucinio Teismo pirmininką ir susieti su šių dienų aktualijomis.

Labai svarbu aiškios teisinės sąvokos, jas reikia labai gerai apgalvoti vartojant politikams. Tarkim, omonininkų išteisinimas. Kodėl jie buvo išteisinti? Todėl, kad teismui pasirodė, kad nebuvo karo, kad prokuratūra turi įrodyti, kad vyko karas. Kitaip sakant, prokuratūrai buvo iškeltas uždavinys įrodyti tai, kad Lietuva buvo okupuota. Težstinė agresija, prasidėjusi 1940 m.,

¹⁰ Narcizas Rasimavičius, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatas.

tęsėsi iki tol, kol *de facto* išėjo paskutinis kareivis. Todėl teismams šiandien tokių pagrindinių dalykų negalima leisti spręsti. Aš sutinku, kad teisėjas Cininas gali nesutikti, tačiau tuo atveju jis parodo savo neloyalumą, jis gali būti piliečiu, ginčytis kaip Paleckis kiek nori, tavo reikalas. Bet čia taip daryti vargu ar galima.

Aš labai džiaugiuosi, kad šiame konstituciniame įstatyme liko tik žodis „demokratija“. Šiuo metu mes turime labai daug visokių demokratijų, ir iš tikro jų yra visokių rūšių: parlamentinė demokratija, prezidentinė, valdoma demokratija. Šiuo metu išgirdome liberalioji demokratija. Dabar atvažiavę italai į Lenkiją mokyti lenkų liberaliosios demokratijos, kai ten liberalai pralaimėjo, laimėjo visai kita partija. Ar mes negirdėjome, kaip pas mus atvažiavę iš Europos Sąjungos, atrodo, Serbijos atstovė mokė mus, kaip reikia liberaliai, demokratiškai kovoti su Rusijos propaganda. Girdi, jeigu jie sako neteisybę, tai jūs sakykite „meluoja“. Tada jie sakys „tu meluoji“, tada aš sakysiu „tu meluoji“. Ir taip reikia kovoti, o jei ne, tada reikia kreiptis į teismą.

Mūsų Konstitucijoje, kuri yra demokratinė, mes įrašėme, kad viešas netiesos sakymas yra nusikalstama veika. Nėra Baudžiamajame kodekse, bet aš pažiūrėjau, kad buvo bandoma įtraukti tą straipsnį į Baudžiamąjį kodeksą. Dezinformacija buvo viešas melavimas ir viešas neteisybės sakymas. Aš noriu pasakyti, kad demokratija kaip tokia ir tai, ką priėmė Konstitucinis Teismas, kad tai yra neatšaukiamas dalykas, tačiau savo formas ji gali keisti ir keičiasi, nieko nepadarysi. Man šiandien labai patinka tai, ką daro Lenkija, ir aš mielai juos remčiau.

Tačiau ar pas mus viskas gerai? Štai vėl girdėjom keletą išteisinimų. Buvo kalbama apie korupciją. Lotyniškai *corruptio* – papirkti, *corruptio* – gadinimas. Jeigu pas mus vyksta korupcija, tai nėra demokratijos. Deja, reikia nuvilti, kad demokratija, ypač liberalioji, sudaro daug sąlygų korupcijai, taip yra, deja, ir tą patvirtina teisinės teorijos.

Ir dar noriu pasiguosti, kad demokratija – tai yra ne kas kita kaip Konstitucijos laikymasis. Jeigu mes šiandien Konstitucijos nesilaikome, o mes jos nesilaikome Klaipėdos krašte, nes ten mačiau žemėlapij, kur yra išparduotos žemės, išparduotos ne Lietuvos piliečiams, o Rytų piliečiams, ir tas žemėlapis atrodo panašiai, kaip izraelitai supirko palestiniečių žemes, labai panašiai. Šitaip yra supirkta. Ir jeigu, tarkim, aš turiu Lietuvos Aukščiausiojo Teismo atskirąjį nutartį 2012 m. vasario 24 d., kur yra nurodyta, kad šitokios sutartys, kur nekilnojamojo turto savininkai yra užslėpti kaip akcininkai, yra niekinės, tai iki šio laiko mes nieko nedarome. Jeigu nedarysime, patikėkite, kad nuvažiavęs Vladimiras Putinas į Karaliaučių pasakė, kad lietuviai beveik neliko, kas galite, eikite tenai. Tai šitą jis sakė ne be reikalo, nes tokių referendumų savininkai, kaip buvo Kryme, anksčiau ar vėliau jį Lietuvoje tikrai surengs.

B. VALIONYTĖ. Ačiū N. Rasimavičiui. O dabar prašau į mūsų diskusiją įsijungti Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarą Egidijų Bičkauską. Prašom.

EGIDIJUS BIČKAUSKAS.¹¹ Ačiū. Bijau, kad sukelsiu truputį sumaišties. Nesu teoretikas, esu praktikas, jeigu norite, pragmatikas ir nebandysiu analizuoti teisinių vasario 9 d. priimtų dokumentų niuansų. Esu įsitikinęs, kad tai vienas iš svarbiausių mūsų sprendimų ir dokumentų, priimtų jau dabartinės Lietuvos istorijoje. Tam tikra prasme prisidėjau prie to, galbūt profesorius prisimins, ar ne, o gal buvo ir kitų šaltinių, bet aš gerai atsimenu rengiamos tos apklausos niuansus ir galiu pasakyti, kad žodyje „apklausa“ man trūko teisinio turinio kaip tokio, žodis „referendumas“ buvo visiškai nepriimtinas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui. Jis išdėstė savo motyvus.

---

¹¹ Egidijus BIČKAUSKAS, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatas, Prezidiumo narys.

Mano buvo prisimintas studijų laikotarpis ir pasiūlytas žodis „plebiscitas“, kadangi buvau tvirtai įsitikinęs tuo metu, kad tai yra referendumo visiškas atitikmuo ir galima panaudoti. Ir tai buvo pasakyta Pirmininkui, kaip aš pamenu, buvo priimtas tas žodis. Todėl atsirado ne referendumas, o plebiscitas, nors mes ir dabar kalbėdami kartais sakome referendumas, plebiscitas, nes tai yra atitikmuo ir daugiau susijęs tik su nenoru vykdyti galbūt M. Gorbačiovo nurodymus. Turiu pasakyti taip, be jokios abejonės, Kovo 11-osios dokumentas yra legitimus ir pats svarbiausias, ką čia ir kalbėti, bet jeigu taip sudėjus skaičiukais, ką ne vieną kartą sakė tas pats nelaimingas ar laimingas M. Gorbačiovas, kaip norite, tai skaičiukais... O jisai yra pasakęs taip: „Pasižiūrėkite į savo Aukščiausiosios Tarybos išrinktus deputatus, apskaičiuokite pagal rinkėjų skaičių, kokia balsų dauguma jie buvo išrinkti, ir pamatysite, kad tos daugumos nėra.“ Į tai aš, bet asmeniškai aš, labai ramiai galėdavau M. Gorbačiovui atsakyti, kad ir kaip jūs žiūrėtumėte, Šilutėje, kurioje aš buvau išrinktas, už mane balsavo didesnė dalis, netgi pagal sąrašinį skaičių. Taigi aš ramiai galiu sakyti, kad mano rinkėjų nuostata yra tokia, kokią mes išreiškėme Kovo 11-osios dienos aktu.

Bet bendrasis apskaičiavimas buvo, deja, deja... Todėl nežinau. Aišku, mūsų Nepriklausomybės atkūrimas buvo siejamas su teisiniais, istoriniais, moraliniais niuansais, bet aš asmeniškai visą laiką neabejojau (bent jau taip galvojau), kad tautų apsisprendimo principo mums reikės, mes jo neišvengsime vienokiu ar kitokiu būdu.

Ponas L. Sabutis prisiminė Referendumo įstatymą. Tai aš galėčiau priminti. Atrodo, dar 1988 metais mes Sąjūdyje parengėme pirmąjį dokumentą, lyg ir Arvydas Juozaitis, advokatas Dzegoraitis ir šiek tiek dalyvavau ir aš. Dokumentas buvo išspausdintas „Atgimime“ ir iš esmės buvo rengiamas kaip tik šitam momentui, kai reikės apsisprendimo dėl kokio nors momento. Jis buvo... O paskui jau jis buvo priimtas Aukščiausiosios Tarybos. Bet apie tai jau buvo galvojama tuo metu.

Profesorius paminėjo tai, kad maždaug gruodžio mėnesį G. W. Bushas išsakė profesoriui nuostatą dėl referendumo. Buvo tas reikalavimas ir prašymas, jeigu norite, rekomendacijos žymiai anksčiau. Aš nuolat bendravau ir su Jungtinių Amerikos Valstijų ambasadoriumi J. F. Matlocku Maskvoje, ir su Prancūzijos, ir su Vokietijos ambasadoriais, ir su kitų ambasadų politiniais patarėjais. Tai kartojosi nuolat. Tai ne tik M. Gorbačiovo, tai jų nuolatinis prašymas buvo. Apie tai nuolat (nežinau, ar patarėjai perduodavo, ar neperduodavo) kalbėjau ir siunčiau žinias į Lietuvą, kad yra toks prašymas, yra.

Paskutinį laišką, kurį aš ir pats turiu, ir kopiją, paskutinis mano laiškas, susijęs su referendumu, buvo adresuotas tiek premjerui, tiek pirmininkui, tiek bene ir prezidiumo nariams. Dėl prezidiumo narių nepamenu. Buvo jis 1990 metų gruodžio mėnesio viduryje. Jo esminis momentas buvo toks – atmosfera kaista, jinai labai įkaitusi, ir mes turėtume labai rimtai pagalvoti apie referendumo skelbimą. Apie referendumą ne tik su tikslu, kad to reikalauja tarptautinė visuomenė arba prašo tarptautinė visuomenė, bet tuo būdu mes galbūt užkirstume kelią galimai agresijai. Nė vienas neatsirastų, netgi Sovietų Sąjungoje, politinis savižudis, kuris pasirengimo referendumui laikotarpiu, kai tas pats M. Gorbačiovas jo reikalauja, kad pradėtų kokią nors karinę akciją.

Mes padarėme truputėlį kitaip. Vienaip ar kitaip, rezultatas buvo iš tikrųjų toks, koks jis ir turėjo būti ir koks, manyčiau, būtų buvęs, bet manau, kad mes to negalėjome išvengti ir būtent dėl to rezultato, iš karto po to prasidėjo ir tam tikros pasekmės. Tai ir Altingo pripažinimas, ir visa tai toliau. Bet visą laiką aš galvojau, kad teorija yra teorija, istoriniai momentai yra istoriniai momentai, bet praktika ir pragmatika yra tokia. O kad Sovietų Sąjungoje tuo metu iš viso neegzistavo jokie įstatymai, ar būtų ten, pavyzdžiui, prezidentinio valdymo įstatymas, ar nebūtų to įstatymo, jeigu jie be įstatymo būtų įvedę, padarę. Ten buvo visiška teisinė anarchija ir visiškas

nesilaikymas teisinio įstatymo. O šis vasario 9 dienos dokumentas yra, sakau, vienas iš svarbiausių. Gaila, kad jis viešumoje nėra taip pažymimas, kaip turėtų būti pažymimas. Mano nuomone, jis yra itin svarbus. Ačiū.

B. VALIONYTĖ. Ačiū E. Bičkauskui. (*Plojimai*)

Dabar prašau įsilieti į diskusiją Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarą Emanuelį Zingerį. Prašau.

EMANUELIS ZINGERIS.¹² Ačiū. Tiesiog dviejų valandų šventė matant bendražygius, sėdinčius prieš paveikslą tiesiog vienas po kitu. Čia, žinoma, paveikslas buvo... Žinoma, šitas paveikslas yra po dvejų metų tos vasario 9 dienos. Bet grįžtant į praeitį, prieš 25 metus brangios mūsų... Na, tai buvo mano jaunystė. Kai kurie iš jūsų buvo vidutinio amžiaus. Apmąstant tą viską, suvedant visus matymus į vieną, kiekvienas matymas vis svarbesnis, nes vis daugiau mes matome, kaip tai, kas įvyko, galėjo neįvykti.

Man atrodo, dabar būnant su ukrainiečiais ir kalbantis, jiems besistebint, kad jie vis dar klampoja, o mes išsisukome arba susivyniojome meškeres, tai rodo, kad visų buvo sujungta valia.

Dar vienas toj valioj toks... Mes vengėme iki paskutinio momento apie tai kalbėtis. Mane išprovokavo profesorius nesuteikimas tos premijos. Aš vengdavau, kaip ir jūs visi čia esantys vengėte, paralelių tarp buvusios komunistinės nomenklatūros, kuri... Turiu galvoje Algirdo Mykolo Brazausko sparną, kuris patyrė savo kančių kelius eidamas iš tos Komunistų partijos ir Sąjūdžio. Šitos diskusijos mes... Aš turiu galvoje Sąjūdžio idėjų, idėjų, glūdėjusių Sąjūdyje ir glūdėjusių gerų idėjų Komunistų partijoje. Aš turiu galvoje A. M. Brazausko segmentą, o ne išdavikų segmentą...

Todėl, grįžtant prie tų tokių idėjų, tenka prisiminti vasario 9 dienos tarptautinį foną. Po dviejų dienų – Islandija. 25 metai nuo Islandijos žinomo pareiškimo. Profesorius prašymu ir aš buvau tuo metu Reikjavike. Reikjavike mums pasisekė stebuklingiausiu būdu, nes ten buvo profesorius Jorundur Hilmarssonas, jis buvo lietuvių kalbos dėstytojas. Kažkodėl tai vienam islandui *nuvažiavo stogas*, jis įsimylėjo Lietuvą prieš kokius... tai buvo 1986–1988 metai ir tapo lietuvių kalbos dėstytoju Vilniaus universitete, o po to išvyko į Islandiją padėti man įkalbėti tuos žmones balsuoti už nepriklausomybę.

S. Lozoraitis. Mes visiškai užmiršome mūsų diplomatinį korpusą. Visą laiką iki pat mirties jis kartojo vieną neįtikėtiną frazę, kurią aš profesorius esu ne sykį kartojęs: „Iki gyvenimo pabaigos tvirtinkite mūsų okupacijos nepripažinimo politiką.“ Jis tai kalbėjo lyg nujausdamas, kad Rusija nenueis demokratijos keliu po 1990 metų ir kad mums teks tarptautinėje erdvėje nuolat tai kartoti.

D. Žalimas nepapasakojo kelių momentų iš Žmogaus Teisių Teismo, kai devyni ir aštuoni teisėjai balsavo – tik ką prieš porą mėnesių vieno balso skirtumu nubalsavo, kad partizanų judėjimas iš esmės neatstovavo visai tautai, todėl nėra pakankamai pagrindo pavadinti genocidu tuos nusikaltimus, kuriuos darė NKVD, nes mūsų tie teisininkai dėl to nepristatė jiems pakankamai popierių.

Aš turiu pasakyti, kad visa šita diskusija ir tas viso vaizdo suvedimas rodo pagrindinį dalyką, kad kova tęsiasi. Kad ir kaip būtų keista, už lango ošia tokios geopolitinės aistros, kurios... Okupacijos nepripažinimo politika, vasario 9 dienos plebiscitas, netgi nuo Kovo 11-osios, kiek,

---

¹² Emanuelis Zingeris, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990 03 17–1991 11 21 užsienio komisijos pirmininkas, Lietuvos Respublikos Seimo narys (Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų frakcija).

Česlovai: 16, 17 mėnesių, iki rugpjūčio 19 dienos, iki pučo, besitęsianti mūsų ta Termopilų kova iš esmės tampa unikali pasaulio istorijoje.

Labai gaila, kad į mūsų Kovo 11-osios minėjimą (dabar čia nėra nė vieno iš tų, kurie buvo atsakingi už Kovo 11-osios minėjimą) nebuvo pakviestas nė vienas užsienio svečias. Taip, į Sausio 13-osios minėjimą nebuvo pakviestas nė vienas užsienio svečias, gal nenorint, kad pamatytų, kad ir kaip keista būtų, tam tikrą išlikusią priešpriešą Lietuvoje.

Norėčiau pridėti prie vasario 9 dienos plebiscito antrą labai svarbų įstatymą, kuris yra iš jūsų, bendražygiai, rankų ir iš mūsų visų rankų buvo palydėtas, t. y. Nesijungimo į Rytų erdves įstatymas. Nesijungimo į Rytų erdves dalykas, kuris buvo irgi šioje kalvėje pagamintas, draudimas jungtis Lietuvos bet kokiai besikeičiančiai valdžiai į Rytų sąjungas, buvo, aš manau, dokumentas nemenkesnės svarbos, mes jam turėtume skirti didžiulį dėmesį, taip pat, kaip ir liepos 29 d. kuo toliau tuo labiau stebuklu virstančiai Rusijos ir Lietuvos sutarčiai. Ši sutartis, aišku, su visais įmanomais įrašymais iš esmės nuoroda į aneksija, tampa stebuklu, nes dabar sako, rusų demokratai, kur tada mums siūlė kartu eiti... (*Kalba rusiškai*) Draugai, gal kartu? S. Kovaliovas sakė. Mes pasakėme: ne, ne, mes patys statysime savo demokratiją. Ko gero, dabar, po 25 metų... Maskvos Manežnaja aikštėje, ponas E. Bičkauskas neleis sumeluoti, susirinko kokie 500 ar 600 tūkst. žmonių, kurie mus parėmė, dabar, aš manau, 500 gal ir nesusirinktų.

Šis mūsų valios ėjimas 1990 m. vasario 9 d., o po to įvykęs Islandijos, o vėliau ir Danijos pripažinimas pažymėjo mūsų nebuvimo, niekada nebuvimo Sovietų Sąjungoje dalyką, o vasario 9 d. plebiscitas dar sykį pakartojo tai, apie ką amžiną atilsį S. Lozoraitis nuolat svajojo, tai, kad mes niekada nebuvome toje erdvėje. Ačiū. (*Plojimai*)

B. VALIONYTĖ. Ačiū E. Zingeriui. Mes truputį pagal mūsų suplanuotą laiką vėluojame, bet aš dabar pabaigoje noriu suteikti žodį Daliai Tarailienei, kuri atrado 1991 m. vasario 9 d. čia, Aukščiausiojoje Taryboje, tiesa, nežinau kur, tai, ką aš čia buvo paskelbusi ir pakabinusi. Prašau, Dalia, žodis jums.

DALIA TARAILIENĖ.¹³ Kartais vartydama tuos 25-merių metų savo užrašus, dokumentus, atrandu kažkokias pastabas ir kažką ypatingo. Ir štai šitas, jau pageltęs lapas man yra labai svarbus ir, ko gero, tampa istorinis, nes yra parašyta ranka: 1991 m. vasario 9 d. Ta diena buvo ypatinga. Taip, kaip nuo 1988 metų mes kaip į kalną kilome, ta dvasinė lietuviybės euforija – ir skausminga, ir džiaugsminga, – manyje kartais pratrūkdavo žodžiais, ir tą dieną aš parašiau šiuos žodžius, šitą lapą prisegiau l rūmų fojė ir, man atrodo, daug kas tuos žodžius perskaitė, o šiandien aš juos noriu pakartoti. Bet aš juos noriu pakartoti atsistojus.

„Šiandien aš tvirtai tariau tau, Lietuva, „Taip“. Tos keturios raidės – tai karštos širdys. Tos keturios raidės – tai nenugalimas ryžtas. Tos keturios raidės – nekalto kraujo lašai. Jos – neblėstanti viltis, jos keturios ateities saulės. Taip – tarsi tvirta siena. Taip – rankų šiluma. Taip – meilė ir ištikimybė. Tariau „Taip“ už tuos, kurie išėjo patekant nepriklausomybės rytui. Tariau „Taip“ už tuos, kurie ateis šviečiant nepriklausomos Lietuvos saulei. Tariau „Taip“ už save ir už savo vaikus. Tariau Lietuvai „Taip“ už šiandien ir už ryt!“ Ačiū. (*Plojimai*)

B. VALIONYTĖ. Ačiū, Dalia. Dar vieną žodį labai nori tarti Aukščiausiosios Tarybos deputatas N. Medvedevas. Sakė, vieną sakinį. Prašau.

NIKOLAJUS MEDVEDEVAS. Vienas sakinys. Kada būna sunku, aš tikrinu savo žodžius himnu. Yra tokie žodžiai: „Tegul tavo vaikai eina vien takais dorybės./ Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia.“ Aš norėčiau, kad mes suprastume, kad ne tik iš žilos praeities, aš norėčiau, kad

¹³ Dalia Tarailienė, visuomenininkė.

tai, kas vyko tuo tarpu ir per tą referendumą, irgi duotų stiprybės, nes tada buvo tos stiprybės, iš ten įkvėpti reikia dabar, būtent dabar, žmonėms. Dėkoju. Viena frazė.

B. VALIONYTĖ. Labai ačiū. Prašau. Vilija Aleknaitė-Abramikienė.

VILIJA ALEKNAITĖ-ABRAMIKIENĖ.¹⁴ Ačiū. Gerbiamieji signatarai, aš dėl vedimo tvarkos norėjau pasisakyti, bet negaliu jums nepadėkoti. Profesorius V. Landsbergis pasakė vieną sakinį, kuris labai suvirpino širdį, daug jis tokių sakinių pasakė: „abipusis ir unikalus atstovaujamyjū ir atstovaujančiųjų pasitikėjimas“, taip, tada jis buvo. Ir aš S. Šaltenio ir „Šiaurės Atėnų“ dėka tą dieną, kai jūs balsavote ir tvirtinote biuletenį būsimajam plebiscitui, sėdėjau ten kažkur aukščiau, stebėjau ir galėjau džiaugtis. Aš buvau ta, kuriai jūs atstovavote, viena iš tų, kuri paskui atėjo balsuoti.

Bet aš dėkodama jums visai ne dėl to paprasčiau žodžio. Žinote, profesorius V. Sinkevičius rodo labai gražų pavyzdį, kuriuo gal jau man per vėlu būtų sekti, jis rašo dienoraštį. Bet ir tai, ką jūs šiandien visi skaitėte, tai yra taip vertinga. Aš galvoju būtų galima žengti tą vieną nedidelį žingsnį, o Signatarų klubas tikrai sugeba, – išleiskite brošiūrą šios dienos, išleiskite brošiūrą su savo pasisakymais, nes kaip būtų smagu pasiskaityti ir, ko gero, tai būtų neblogo medžiaga sąžiningam mokytojui, istorijos mokytojui. Pavyzdžiui, kai aš jėjau ir išgirdau tas ponios Birutės sakomas datas: tą dieną – tas, tą dieną – anas, daug kur aš pati dalyvavau, bet aš tų datų jau neatsimenu, o ji viską surinkusi. Labai reikia tokių brošiūrų, tegul ir kukliai išleistų, kurias galima būtų atsiversti. Labai prašau ir ačiū. (*Plojimai*)

B. VALIONYTĖ. Ponia Vilija, turiu pasakyti, kad šitas mūsų apskritis stalas buvo tiesiogiai transliuojamas per internetą, ir, savaimė suprantama, kad yra įrašas, kuris dedamas į Seimo archyvą. O dabar dar nori žodį tarti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis. Prašau.

V. LANDSBERGIS. Ačiū. Aš noriu truputį pakomentuoti. Čia yra labai įdomių dalykų. Kai kurie svarbūs. Štai mes ir pradėjome, ir paskui pabaigoje vėl šiek tiek grįžome prie to plebiscito reikšmės ir kai kuriais grynai teisiniais atžvilgiais buvo sakoma, kad jis perteklinis, kad jis nebuvo būtinas. Man kažkaip tie teisiniai dalykai dar ne viskas, nes teisiniai dalykai labai stiprūs, kai už jų stovi žmonių širdys, jausmas ir pritarimas. Parašyta teisingai, bet ar tam yra pritariama? Iš ko tai kyla? Štai ponas pirmininkas J. Žilys pabrėžė „plebiscito“ žodžio svarbą, kad jis implikuoja teritoriją, kurios gyventojai sprendžia tardami savo žodį. Tą verta atsiminti. Aš nežinau ar tada mes turėjome galvoje ir Egidijus, ir aš, kai kalbėjome, bet yra sprendimas, kaip išvengti žodžio „referendumas“. Pasirodo, kad pataikėme gerai, nes tai svarbu, plebiscitas tai yra ir tos teritorijos žmonės. Dabar labai įdomu man išgirsti tai, ką girdėdavau ir anksčiau, ir ne tik iš M. Gorbačiovo ar iš jo aplinkos ateinančius samprotavimus apie balsuotojų skaičių, kad jeigu ten išskalkuliuvus, tai nėra absoliučios daugumos, už kiekvieną kiek kas balsavo, tai dar nežinia, ar už jus tikrai žmonės balsavo. Aš manau, kad mes tai girdėjome ne tik iš M. Gorbačiovo aplinkos, bet ir Lietuvoje iš LKP aplinkos, minkštai, bet truputį primenant, kad čia yra pažeidžiama vieta mūsų nepriklausomybės, tie balsuotojų skaičiavimai, todėl irgi kažkoks referendumas reikalingas, o iš Maskvos tai buvo labai aišku, jie galvojo, kad per referendumą, ypač jeigu jis vyksta šiek tiek vėliau, jeigu žmonės jau ne Kovo 11-osios euforijoje, gal susidūrė su blokada, dar su kuo nors, galbūt ne taip entuziastingai balsuos per referendumą ir tada bus pagrindas vėl kvestionuoti.

Aš manau, kad todėl jie apie tai kalbėjo, bet truputį juokinga, kad M. Gorbačiovas pabrėždavo tai E. Bičkauskui apie balsuotojų skaičių, pabrėždavo tas žmogus, kuris pats apskritai nebuvo išrinktas į Sovietų Sąjungos deputatų suvažiavimą, juk jis nebuvo išrinktas, o deleguotas partijos, kaip organizacijos atstovas. Jis tai, matyt, visiškai užmiršo, kad jis ne deputatas

¹⁴ Vilija Aleknaitė-Abramikienė, Lietuvos Respublikos Seimo narė (Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų frakcija).

demokratinio požiūriu. Bet apie referendumo reikmę, tai iš tikrųjų jis bandydavo sleisti ir Vakaruose, ir aš nemanau, kad mus spaudė vakariečiai patys, aš manau, kad tai buvo būdingas sovietų ir dabartinės Rusijos metodas per savo įtakojamus vakariečius sugrąžinti savo reikalavimą, tartum jis ateina iš Vakarų. Taip, dabar ir Ukraina gauna tokių patarimų iš Vakarų, mes gaudavome po Kovo 11-osios, mums patardavo Vakarai, iš tikrųjų patardavo M. Gorbačiovas per Vakarus. Tai irgi kai kada turėkime galvoje.

Iš mažų detalių, kai mums vis rodo biuletenį, aš noriu pasidžiaugti, kad tai yra mano dizainas, kaip sudėstyti tuos žodžius, kad Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma, paskui demokratinė, paskui Respublika. Tai yra žurnalistinis triukas, pavadinimas straipsnio, o turinys gali būti šiek tiek kitoks, ne taip svarbu, svarbiausia, kas yra pirmoje eilutėje, kas yra pavadinime, čia yra svarbiausia „nepriklausoma“, toliau gali neskaityti. Žmonės balsuoja už pirmą eilutę, aš manau taip, aš turėjau tokią slaptą mintį. O ar turi kokią nors psichologinę reikšmę, ji kaip ir neišvengiama, kad pirmiausia eina atsakymas „taip“, o paskui atsakymas „ne“. Mes skaitome iš karės į dešinę, ir ką skaitome pirmoje vietoje, tas yra svarbiau. Taip yra padėtas svarbesnėje vietoje, o ne antraeilis dalykas. Kas nors gali apie tai galvoti arba negalvoti, man tie dalykai įdomūs, todėl aš juos šiek tiek pastebiu ir dabar vėl pastebėjau.

Štai tas perteklinis ar neperteklinis dalykas, balsavimas. Aš paminėjau tas senutes, kurios ėjo balsuoti diena anksčiau, kad kartais nenumirtų, kad jų balsai nepražūtų, ir tuos žmones, kurie ėjo išieginiais kostiumais. Dabar aš prisimenu taip pat pirmą mitingą Katedros aikštėje, kai į jį ėjo žmonės gatvėmis iš įvairių pusių, ir vyresni žmonės tikrai ėjo šventiškai apsirengę, tartum, ką gali žinoti, gal paskutinį kartą. Gal, kaip pasakė Nijolė Oželytė, aš noriu mirti graži. O jaunimas su džinsais, kaip jie nori, bet vyresni žmonės ėjo suprasdami reikšmę. Ir tas pats yra dėl vasario 9 dienos. Čia yra ne perteklinis dalykas, mielieji bičiuliai, čia yra fundamentalus dalykas. Ačiū.

B. VALIONYTĖ. Ačiū Pirmininkui. (*Plojimai*) Pabaigai aš dar kartą norėčiau pasidžiaugti vasario 9 d. rezultatais. Pasakė taip – 90 %, ir pažiūrėkime, kokie skaičiai. Čia smulkūs skaičiai, mėginome į vieną skaidruolę sudėti, deja, rinkiminių apylinkių daug ir turbūt per smulkiai, ne visi matė. Dviejose rinkiminėse apylinkėse taip pasakė daugiau kaip 97 %, tai yra Marijampolė – 97,4 %, Neringa – 97 %. Net 4 apylinkės, kuriose pasakyta taip daugiau kaip 96 %, tai yra Kaunas – 96,2 %, Kauno rajonas – 96, 8 %, Kretingos rajonas – 96,6 %, Tauragės rajonas – 96,3 %. Ir, žinoma, negalime pamąstymui nepasakyti, tiesiog privalau tai pasakyti atsižvelgdama į šios dienos aktualijas, apie žmonių sąmonės jaukimą, kada žmogus po to priima sprendimą. Tai yra dėl Šalčininkų, aš ne veltui skaičiau apie prekybinės bazės kontrolę. Šalčininkuose prieš balsavo 32,39 % rinkėjų, už – 52,8 %, Švenčionių rajone prieš balsavo 20,8 %, už – 70 %, Vilniaus rajone prieš – 26 %, už – 56 %. Čia lyg ir būtų galima suprasti, čia autonomijos įtaka tuo metu.

V. LANDSBERGIS. Neabsoliuti.

B. VALIONYTĖ. Ne, neabsoliuti, be jokios abejonės. Bet aš turiu minty, kiek buvo sukklaidintų žmonių, nes iš tiesų skaitai tą sakinį, teiginį, už ką yra kviečiami žmonės pasisakyti, ir aš niekaip nesupratau, ar apskritai mąstantis žmogus gali pasakyti „ne“. Jeigu su galva viskas gerai, kito sprendimo lyg ir nėra. Bet štai kas mane iš tikrųjų šiek tiek sujaudino. Tuo metu mes lyg ir ramiai priėmėme, bet šiandien, kada žiūriu į skaičius, tai kažkaip verčia susimąstyti. Ignalinos rajone prieš pasisakė 11,28 %, tai čia dar, sakykime, gyvena keletas tautybių žmonių. Joniškio rajonas, kur tikrai šimtu procentų, ko gero, 98 % lietuviai, 10,75 % – prieš. Pakruojo rajonas, kur iš viso vien šimtas procentų lietuvių, prieš balsavo 15,17 %. Matote, ta įtampa ir ta dezinformacija davė irgi lietuvių sąmonėje rezultatus, ir mes šiandien turime ypač gerai suvokti, kaip galima puikiai manipuliuoti žmogaus sąmone. Nes aš, pavyzdžiui, Biržų krašte pažiūrėjau, Biržuose, kad ir kaip būtų keista, prieš balsavo 8,95 %, kur rusų nulis kablelis kažkiek gyveno, lenkas vienas kitas, gyvena vien lietuviai 99 %, ir latvių 0,5 % gal buvo, ukrainiečių vienetai. Praktiškai monolitiškai

gyvena lietuviai, ir už sakinį, dėl kurio, kaip aš sakau, mėstančiam žmogui lyg ir kito sprendimo nėra, tik pasakyti taip, staiga jis balsuoja prieš.

V. LANDSBERGIS. Birute, nepamiršk dar vienos tautybės – sovietai.

B. VALIONYTĖ. Aš dabar norėjau, profesoriau, pasakyti, dėl Biržų krašto aš turiu ir paaiškinimą. Biržų krašte 1919 metais Astravo dvaro fligeliai, įvyko pirmasis Lietuvos komunistų partijos suvažiavimas ir aš pažiūrėjau rinkimines apylinkes, kaip tik ten, kur didžiausi telkiniai sribų, atsiprašau už šitą žodį, jeigu kas nors ką nors ir šiandien dar žeidžia, ir tuos žmones, kurie balsavo ir dar šiandien gyvi, ir galbūt mus girdi, vis dėlto kaip tik tose apylinkėse didžiausi procentai buvo tų, kurie pasakė ne. Vadinasi, tas persiduoda, tai ateina ir ta sąmonė yra keičiama gana sunkiai.

Aš labai norėčiau prašyti šiandieninių politikų atkreipti dėmesį, kad būtų viskas daroma, kad tos dezinformacijos būtų mažiau arba ji bent paaiškinama labai aiškiai, labai konkrečiai, kaip darėme tada, 1991 metais, nes labai gerai prisimenu, kaip Aukščiausioji Taryba praktiškai savaitę laiko nedirbo, nes visi deputatai dirbo apylinkėse, vienas kitam padėjome, važinėjome per apylinkes, nes prisiminkime, televizijos mes neturėjome. Mes neturėjome radijo taip, kaip jis šiandien turėtų veikti ir kaip galima agitacinę kampaniją vesti. Mes tai atlikome susitikdami su žmonėmis. Prisimenu, kad tuo metu visos šalys buvo absoliučiai pilnos, visi norėjo ateiti išgirsti, jie ėjo mūsų klausyti ir mes per Lietuvą turime puikų rezultatą.

Norėčiau pasveikinti visus su švente. Kita nuostabi šventė šiandien tai yra Užgavėnės, aš jums linkiu, kad būtų puikus vakaras ir graži Užgavėnių blynų vakarienė. Pirmininke, Signatarų klubas neturi tokios didelės keptuvės, kad visą šitą auditoriją pamaitintų karštais blynais, pabrėžiu žodį. Mes oficialią dalį baigiame, bet šiandien su mumis yra Aurimas Taurantas, kuris visiškai neseniai, praeitą savaitę, atšventė labai gražų jubiliejų, tai mes, Aurimai, sveikiname tave ir linkime ir toliau laimingai ir sėkmingai dirbuotis Lietuvos labui. (*Plojimai*) Prašom čia. (*Plojimai*)

Gerbiemieji, iš tikrųjų gera idėja, sustokime prie vėliavų, nusifotografuokime ir įsiamžinkime istorijai.